

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

BUNGE LA TANZANIA

KAMATI YA BUNGE YA BAJETI

**TAARIFA YA KAMATI YA BUNGE YA BAJETI KUHUSU MAPENDEKEZO YA MPANGO WA
MAENDELEO WA TAIFA WA MWAKA 2025/26 PAMOJA NA MAPENDEKEZO YA
MWONGOZO WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA
2025/26**

Ofisi ya Bunge

S.L.P 941

DODOMA.

1 Novemba, 2024

YALIYOMO

1.0. UTANGULIZI	1
2.0. MAPITIO YA HALI YA UCHUMI	3
2.1. UCHAMBUZI WA VIASHIRIA VYA UCHUMI JUMLA	3
2.1.1. Ukuaji wa Uchumi wa Dunia	3
2.1.2. Ukuaji wa Uchumi wa Nchi za Kusini mwa Jangwa la Sahara	
5	
2.1.3. Mwenendo wa Ukuaji wa Uchumi kwa Nchi Wanachama wa	
Jumuiya ya Afrika Mashariki (EAC).....	7
2.1.4. Mfumuko wa Bei	8
2.2. Ukuaji wa Uchumi wa Taifa	11
2.3. Sekta ya Nje	13
2.4. Deni la Serikali	15
2.5. Hali ya Umaskini na Maendeleo ya Watu	16
3.0. MAPITIO YA UTEKELEZAJI WA MIRADI YA MAENDELEO YA MPANGO	
KWA MWAKA 2023/24 NA ROBO YA KWANZA YA MWAKA 2024/25..	18
3.1. UCHAMBUZI KUHUSU MAPITIO YA UTEKELEZAJI WA MPANGO .	18
3.1.1. Uchambuzi wa utekelezaji wa miradi	18
3.1.2. Kanda Maalum za Uchumi na Uwekezaji	27
3.1.3. Programu na Miradi ya kimkakati ya kissekta.....	28
4.0. UGHARAMIAJI WA MPANGO WA MAENDELEO KWA MWAKA 2025/26	
45	
5.0. MAENEO YA KIPAUMBELE YA MPANGO KWA MWAKA 2025/26 .	46
5.1. Uzalishaji viwandani.....	46
5.2. Kukuza Sekta ya fedha	48
5.3. Uendeshaji wa Sekta ya Madini	49
5.4. Uendelezaji wa Miradi ya Maji.....	50
5.5. Kuongeza wigo wa kinga ya jamii.....	53
6.0. MAKADIRIO YA BAJETI 2025/26	54
6.1. Mapato ya Ndani	55
6.2. Mwenendo wa Utekelezaji wa Bajeti ya Serikali kuanzia mwaka	
2020/21-2025/26.....	56

7.0. USIMAMIZI WA VIHATARISHI VYA UTEKELEZAJI WA MPANGO NA BAJETI	
58	
7.1. Madeni Sanjari	58
7.2. Madeni ya Wazabuni, Wakandarasi na watoa huduma	59
8.0. MAONI YA UJUMLA KUHUSU MWONGOZO WA MPANGO NA BAJETI	
KWA MWAKA 2025/26.	60
8.1. Ratiba ya Maandalizi ya Mpango na Bajeti	60
8.2. Bajeti ya Maendeleo	61
8.3. Mkakati wa Kuongeza Fedha za Kigeni	62
8.4. Maelekezo kwa Ofisi za Wakuu wa Mikoa	62
8.5. Maelekezo Mahsusi kwa Mamlaka za Serikali za Mitaa	63
8.6. Ushirikiano wa Kikanda na Kimataifa.	64
8.7. Uchumi wa buluu	65
8.8. Uchumi wa Kidigitali	66
8.9. Mazingira na Mabadiliko ya Tabianchi	67
8.10. Ufuatiliaji, Tathmini, na Utoaji Taarifa za Utekelezaji wa Mpango na Bajeti	68
9.0. MAONI YA UJUMLA.	69
10.0. HITIMISHO.....	74

1.0. UTANGULIZI

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa mujibu wa Kifungu cha 9(1) kipengele (a) cha Sheria ya Bajeti Sura 439 pamoja na Kanuni ya 113 (4) ya Kanuni za Kudumu za Bunge Toleo la Februari, 2023 naomba kuwasilisha Taarifa ya Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Bajeti kuhusu Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2025/26 pamoja na Mapendekezo ya Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali kwa Mwaka 2025/26.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2025/26 ni Mpango wa mwisho katika mfululizo wa utekelezaji wa Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano (2021/22-2025/26) uliobeba Dhima ya “Kujenga Uchumi Shindani na Viwanda kwa Maendeleo ya Watu”.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa kina wa Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa mwaka 2025/26 pamoja na Mapendekezo ya Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali kwa Mwaka 2025/26 kama ilivyowasilishwa na Serikali na kutoa ushauri wake. Uchambuzi wa Kamati ulifanyika kwa kurejea nyaraka zifuatazo:-

- i. Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa miaka mitano (2021/22-2025/26);

- ii. Ilani ya Chama cha Mapinduzi (CCM) kwa ajili ya uchaguzi mkuu wa mwaka 2020;
- iii. Taarifa ya utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2022/23;
- iv. Tathmini ya Utekelezaji wa Dira ya Maendeleo ya Taifa ya Mwaka 2025;
- v. Taarifa ya Hali ya Uchumi wa Dunia ya mwezi Oktoba, 2024 inayotolewa na Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF) ;na
- vi. Nyaraka na miongozo mbalimbali ya Serikali inayohusu uandaaji wa Mipango na Bajeti.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Taarifa hii imegawanyika katika sehemu kumi. Sehemu ya kwanza ni Utangulizi, Sehemu ya pili ni Mapitio ya Hali ya Uchumi, sehemu ya tatu ni Mapitio ya Utekelezaji wa Miradi ya Maendeleo ya Mpango kwa Mwaka – 2023/24 na Robo ya Kwanza 2024/25, sehemu ya nne ni Ugharamiaji wa Mpango wa Maendeleo kwa Mwaka 2025/26, sehemu ya tano ni Maeneo ya Kipaumbele ya Mpango kwa Mwaka 2025/26, sehemu ya sita ni Makadirio ya Bajeti kwa mwaka 2025/26, sehemu ya saba ni Usimamizi wa vihatarishi vya utekelezaji wa Mpango na Bajeti, sehemu ya nane ni Maoni ya jumla kuhusu Mwongozo wa Mpango na Bajeti kwa Mwaka 2025/26, sehemu ya tisa ni Maoni ya ujumla na sehemu ya kumi ni Hitimisho.

2.0. MAPITIO YA HALI YA UCHUMI

2.1. UCHAMBUZI WA VIASHIRIA VYA UCHUMI JUMLA

2.1.1. Ukuaji wa Uchumi wa Dunia

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa mujibu wa taarifa ya Shirika la Fedha la Kimataifa - *IMF World Economic Outlook – WEO*, toleo la Oktoba 2024, uchumi wa dunia ulikua kwa wastani wa **asilimia 3.3** mwaka 2023 ikilinganishwa na **asilimia 3.5** mwaka 2022 na unatarajiwa kukua kwa **asilimia 3.2** na **asilimia 3.3** mwaka 2024 na 2025 mtawalia. Aidha, taarifa hiyo kwa nchi zilizoendelea inaonyesha kwamba uchumi ulikua kwa wastani wa **asilimia 1.7** mwaka 2023 ikilinganishwa na **asilimia 2.6** mwaka 2022 na unatarajiwa kukua kwa **asilimia 1.7** na **asilimia 1.8** mwaka 2024 na 2025, mtawalia. Kwa upande wa nchi zinazoibukia kiuchumi na zinazoendelea, uchumi ulikua kwa wastani wa **asilimia 4.4** mwaka 2023 ikilinganishwa na **asilimia 4.1** mwaka 2022. Uchumi wa nchi hizo unatarajiwa kukua kwa wastani wa **asilimia 4.3** mwaka 2024 na 2025.

Jedwali Namba 1. Mwenendo wa Ukuaji wa Uchumi wa Dunia

Mwaka	Ukuaji wa Uchumi wa Dunia (Asilimia)
2021	6.3
2022	3.5
2023	3.3
2024	3.2*
2025	3.3*

Chanzo: *IMF World Economic Outlook – WEO, toleo la Oktoba, 2024*

*** = Matarajio**

Mheshimiwa Mwenyekiti, mambo mengine yaliyodainishwa katika Taarifa ya IMF ni kama ifuatavyo:-

- i. Bei za mlaji duniani (World consumer prices) kwa nchi zinazoendelea na kuibukia kiuchumi zinatarajiwa kushuka kutoka **asilimia 8.1** ya mwaka 2023 hadi **asilimia 7.9** mwaka 2024 na **asilimia 5.9** mwaka 2025. Hali hii inaashiria kwamba katika kipindi husika mfumuko wa bei utapungua. Vilevile, uwezo wa watu kununua bidhaa na huduma utaongezeka;
- ii. Migogoro na mivutano ya kisiasa kwa Ulaya Mashariki na Mashariki ya Kati, itasababisha kuvurugika kwa mnyororo wa ugavi pamoja na kuongezeka kwa gharama ya usafirishaji majini (*Freight Charges*). Mfano, badala ya meli kupita katika Mfereji wa Suez zitalazimika kupita katika Rasi ya Tumaini Jema ambapo itaongeza gharama ya usafirishaji kutokana na umbali kwa wastani wa **Dola za Marekani 300,000** kwa safari moja; na
- iii. Uchumi wa nchi zilizoendelea unatarajiwa kukua kwa kasi ndogo ya **asilimia 1.7** na **asilimia 1.8** mwaka 2024 na 2025 mtawalia.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kutokana na takwimu za mwenendo wa ukuaji wa uchumi wa dunia, Kamati inatoa ushauri ufuatao kwa Serikali:-

- i. Kutumia fursa hizo kuongeza uzalishaji wenye tija wa mazao ya kilimo na biashara ikiwemo maua na mboga mboga ili kuongeza mauzo nje ya nchi pamoja na kuchochea ukuaji wa sekta ya utalii;
- ii. Kuongeza ufanisi wa utendaji kazi wa Bandari zetu ili kupunguza gharama zinazotokana na meli kukaa bandarini kwa muda mrefu (Demurrage charges) na hivyo kuongeza gharama za bidhaa zinazoingizwa nchini;
- iii. Serikali iweke mkazo katika kuboresha makusanyo ya ndani ili kupunguza nakisi inayoweza kujitokeza kutokana na uwezekano wa kupungua kwa misaada kutoka nchi wahisani; na
- iv. Kuboresha mazingira ya biashara ili kuvutia mitaji ya uwekezaji.

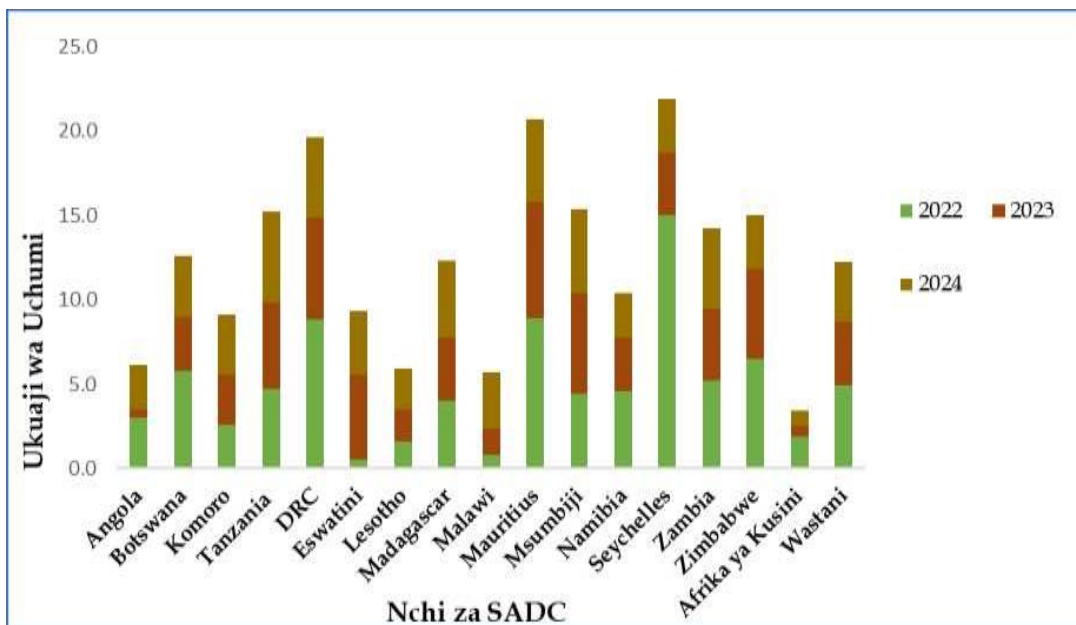
2.1.2. Ukuaji wa Uchumi wa Nchi za Kusini mwa Jangwa la Sahara

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba ukuaji wa uchumi kwa nchi zilizo Kusini mwa jangwa la Sahara umeshuka kutoka wastani wa **asilimia 4.7** mwaka 2021 hadi **asilimia 3.4** mwaka 2023. Hata hivyo, uchumi wa nchi hizi unatarajiwa kukua kwa wastani wa **asilimia 3.7** mwaka 2024 na **asilimia 4.1** mwaka 2025. Aidha, katika kipindi cha miaka 3 kuanzia mwaka 2022 hadi 2024 nchi ya Ushelisheli, Mauritius na Jamhuri ya kidemokrasia ya Kongo zimekuwa zikifanya vizuri katika ukuaji wa uchumi

ikilinganishwa na Tanzania pamoja na kwamba mfumuko wa bei wa nchi hizo umekuwa juu kuliko Tanzania.

Mheshimiwa Mwenyekiti, sekta zilizosaidia nchi hizo kukua kiuchumi ni sekta ya Madini kwa Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, sekta za Utalii na Uchumi wa buluu kwa nchi za Ushelisheli na Mauritius. Kwa kuwa sekta hizo zote zinapatikana nchini, Kamati inaishauri Serikali kuboresha mazingira ya uwekezaji ili kuvutia uwekezaji kwenye sekta za Madini, Maliasili na Utalii pamoja na uchumi wa buluu nchini ili kuchochea ukuaji wa uchumi.

Kielelezo Namba 1: Ukuaji wa Uchumi kwa Nchi Wanachama wa Jumuiya ya Maendeleo Kusini mwa Afrika (SADC)

Chanzo: Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF), Julai 2024

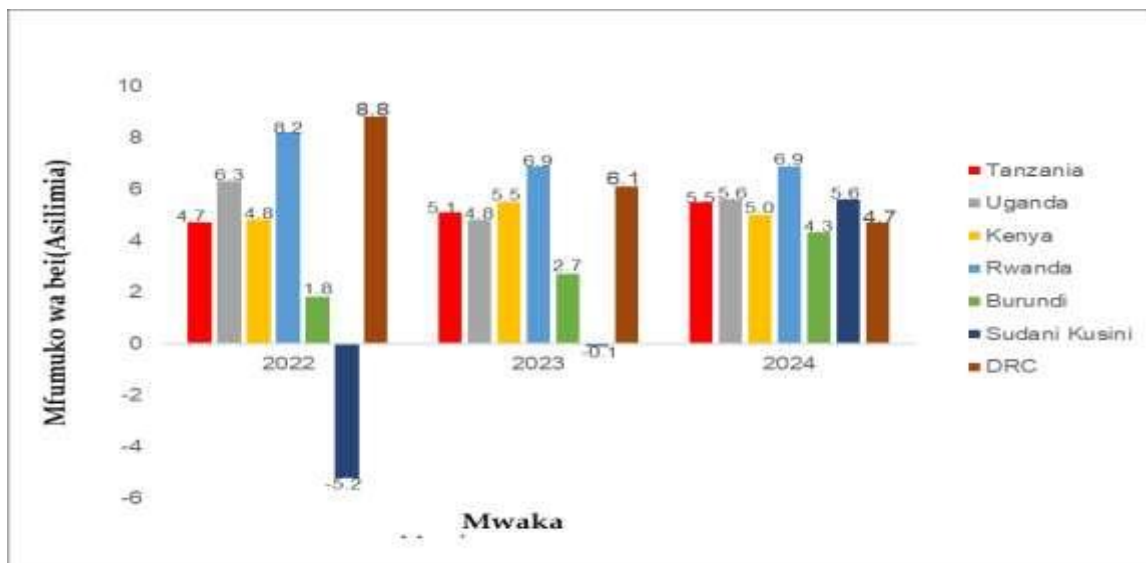
2.1.3. Mwenendo wa Ukuaji wa Uchumi kwa Nchi

Wanachama wa Jumuiya ya Afrika Mashariki (EAC)

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchumi wa nchi wanachama wa Jumuiya ya Afrika Mashariki - EAC, ulikua kwa wastani wa **asilimia 4.6** mwaka 2023 ikilinganishwa na **asilimia 4.2** mwaka 2022 na unatarajiwa kukua kwa wastani wa **asilimia 5.4** mwaka 2024 na **asilimia 6.1** mwaka 2025. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali mambo yafuatayo:-

- i. Jumuiya ya Afrika Mashariki ina jumla ya watu **milioni 302.2**. Hivyo, Tanzania itumie fursa hiyo kama soko la kuzalisha na kuuza bidhaa ambazo Tanzania ina nguvu ya ushindani kama vile bidhaa za kilimo, mifugo, uvuvi madini na utalii; na
- ii. Kuboresha mazingira ya uwekezaji wa ndani ili kuvutia wawekezaji ambao watataka kutumia Tanzania kama kitovu cha kuingia katika soko la pamoja la Jumuiya ya Afrika Mashariki hasa kwa sekta ambazo Tanzania ina nguvu ya soko la ushindani.

Kielelezo Namba 2: Mwenendo wa Ukuaji wa Uchumi kwa Nchi Wanachama wa Jumuiya ya Afrika Mashariki (EAC)

Chanzo: Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF), Julai 2024

2.1.4. Mfumuko wa Bei

2.1.4.1. Mfumuko wa Bei wa Dunia, Nchi zilizoendelea na zinazoibukia kiuchumi

Mheshimiwa Mwenyekiti, mwenendo wa mfumuko wa bei duniani unaonyesha kwamba mfumuko wa bei umeendelea kupungua kutoka wastani wa **asilimia 8.7** mwaka 2022 hadi **asilimia 6.7** mwaka 2023. Aidha, mfumuko wa bei wa dunia unatarajiwa kupungua na kufikia wastani wa **asilimia 5.9** mwaka 2024 na **asilimia 4.4** mwaka 2025. Kwa nchi zilizoendelea mfumuko wa bei ulipungua kutoka **asilimia 7.3** mwaka 2022 na kufikia wastani wa **asilimia 4.6** mwaka 2023. Aidha, mfumuko wa bei kwa nchi hizi unatarajiwa kupungua kutoka **asilimia 5.8** mwaka 2024 hadi **asilimia 4.4** mwaka 2025. Mfumuko wa bei kwa nchi zinazoendelea na

zinazoibukia kiuchumi ulipungua kutoka wastani wa **asilimia 9.8** mwaka 2022 hadi kufikia wastani wa **asilimia 8.1** mwaka 2023. Aidha, mfumuko huu wa bei unatarajiwa kuongezeka na kufikia wastani wa **asilimia 7.9** mwaka 2024 na kisha kupungua hadi kufikia wastani wa **asilimia 5.9** mwaka 2025.

2.1.4.2. Mfumuko wa Bei kwa Nchi Wanachama wa Jumuiya ya Afrika Mashariki

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa nchi wanachama wa Jumuiya ya Afrika Mashariki mfumuko wa bei umeongezeka na kufikia wastani wa **asilimia 16.9** mwaka 2023, ikilinganishwa na **asilimia 8.3** mwaka 2022. Nchi za Tanzania, Kenya na Uganda ni nchi pekee zilizoendelea kuwa na viwango vya mfumuko wa bei ulio ndani ya lengo la Jumuiya la kati ya **asilimia 3.0** hadi **7.0** kwa mwaka. Kwa Tanzania mfumuko wa bei ulikuwa **asilimia 3.2** mwaka 2023/24, ikilinganishwa na asilimia 4.7 ya mwaka 2022/23, kiwango ambacho kipo ndani ya lengo la nchi la **asilimia 5.0** sawa na malengo ya mtangamano wa kiuchumi kikanda.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kufuatia mwenendo wa mfumuko wa bei Kamati inatoa ushauri ufuatao:-

- i. Serikali kuiwezesha kifedha Mamlaka ya Hifadhi ya Chakula Nchini (NFRA) pamoja na Bodi ya Nafaka na

Mazao Mchanganyiko (CPB) ili ziweze kuhifadhi akiba ya kutosha ya chakula na hivyo kudhibiti mfumuko wa bei. Ushauri huu unatokana na tahadhari iliyotolewa kuhusu mabadiliko ya tabianchi yanayoweza kuathiri shughuli za kilimo kwa mwaka 2024 na 2025;

- ii. Serikali kuchukua hatua stahiki kupunguza mfumuko wa bei kutokana na tahadhari ya kuongezeka kwa bei za mafuta katika soko la dunia kwa **asilimia 0.9** sawa na **dola za Marekani 81** kwa pipa pamoja na kuanzisha mkakati wa kuhifadhi akiba ya mafuta (Strategic oil reserve) ili kuiwezesha nchi kununua mafuta pindi bei zinaposhuka na kuyatumia pindi bei zinapopanda. Ushauri huu wa Kamati unatokana na taarifa ya Umoja wa Nchi zinazozalisha mafuta na kuuza nje (Organization of the Petroleum Exporting Countries - OPEC) na nchi nyingine zisizokuwa wanachama ikiwemo Urusi; na
- iii. Serikali iweke mkakati wa uzalishaji wa mazao ya chakula yenye mahitaji makubwa katika soko la dunia. Ushauri huu wa Kamati unatokana na ukweli kwamba katika kapu la Bidhaa na Huduma, vyakula na vinywaji baridi vinabeba uzito wa **asilimia 28.2** ambayo ni kubwa kuliko bidhaa nyingine.

2.2. Ukuaji wa Uchumi wa Taifa

Mheshimiwa Mwenyekiti, Taarifa ya Serikali inaonyesha kwamba kwa mwaka 2023, Pato halisi la Taifa kwa bei za mwaka 2015 lilikua na kufikia **shilingi Trillioni 148.39** kutoka **shilingi Trillioni 141.25** mwaka 2022, sawa na ukuaji wa **asilimia 5.1** ikilinganishwa na **asilimia 4.7** mwaka 2022. Shughuli za kiuchumi zilizochangia ukuaji huu ni shughuli za kilimo, ujenzi na uchimbaji madini ya thamani na vito.

Jedwali Namba 2: Ukuaji wa pato la Taifa kwa baadhi ya shughuli za kiuchumi katika kipindi cha Januari hadi Juni kwa mwaka 2023 na 2024 (asilimia)

Sekta	Mwaka2023 Ukuaji- (Asilimia)	Mwaka 2024 Ukuaji- (Asilimia)
Afya	6.1	4.0
Elimu	6.7	4.4
Utawala na Ulinzi	6.3	6.6
Fedha na Bima	11.2	16.6
Habari na Mawasiliano	4.8	12.3
Malazi na Chakula	9.7	6.3
Usafirishaji na Uhifadhi wa Mizigo	3.1	6.7
Biashara na Matengenezo	3.4	4.8

Sekta	Mwaka2023 Ukuaji- (Asilimia)	Mwaka 2024 Ukuaji- (Asilimia)
Ujenzi	3.6	4.6
Umeme	4.9	9.3
Viwanda	4.8	5.2
Uchimbaji Madini na Mawe	12.3	5.0
Kilimo	4.0	3.6
Jumla ya Ukuaji wa Pato la Taifa	4.8	5.4

Chanzo: Ofisi ya Taifa ya Takwimu

Mheshimiwa Mwenyekiti, kufuatia ukuaji huo, Kamati inashauri Masuala yafuatayo:-

- i. Takwimu zinaonyesha kwamba sekta za huduma zimekuwa kwa kasi ukilinganisha na Sekta za uzalishaji kwa sababu ya uwekezaji mkubwa wa Serikali. Kamati inaishauri Serikali kuweka uwiano sawa wa uwekezaji baina ya sekta ya huduma na sekta ya uzalishaji ili sekta za uzalishaji nazo zikuwe kwa kasi na kuchochea ukuaji wa uchumi ili kufikia lengo la **asilimia 8 hadi 10** kama ilivyotarajiwa katika Dira ya Maendeleo ya Taifa ya mwaka 2025;
- ii. Serikali kuhakikisha kwamba inawekeza kikamifu katika kukuza sekta zenye mchango mkubwa katika pato la

Taifa. Kuna haja ya kuhakikisha kwamba bajeti ya sekta ya kilimo inatolewa kwa wakati na miradi inakamilika kwa wakati kwa sababu sekta ya kilimo huchangia **asilimia 26.5** ya Pato la Taifa; na

iii. Serikali kulipa madeni ya wakandarasi kwa wakati ili wakamilishe miradi mapema na kwa ubora. Hatua hii itasaidia kuongeza mchango wa sekta ya ujenzi ambapo kwa sasa ni **asilimia 13.2**.

2.3. Sekta ya Nje

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imebaini kwamba urari wa malipo ya jumla katika mwaka 2023/24 ulikuwa na nakisi ya **dola za Marekani milioni 204** ikilinganishwa na ziada ya **dola za Marekani milioni 273.5** ya mwaka 2022/23. Jedwali Na. 3 linaonyesha mwenendo wa Sekta ya Nje.

Jedwali Namba 3: Urari wa Jumla Wa Huduma, Bidhaa Na Mtaji (2019/20-2023/24)

Urari wa Jumla Wa Huduma, Bidhaa Na Mtaji					
	Milioni za Dola za Marekani (USD)				
Akaunti	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24
urari wa malipo ya kawaida	(1,317.1)	(1,809.1)	(3,450.4)	(4,955.6)	(2,469.5)

Urari wa Jumla Wa Huduma, Bidhaa Na Mtaji					
	Milioni za Dola za Marekani (USD)				
Urari wa Uhamisho na Mitaji	361.9	397.9	328.7	284.5	224.0
Urari wa Rasilimali Fedha	2,217.7	2,582.7	2,970.2	4,079.1	3,634.5
Menineyo	(507.5)	(970.7)	150.4	865.5	(1,593.3)
Urari wa Malipo ya Jumla	755.0	200.8	(1.1)	273.5	(204.3)

Chanzo: Benki Kuu ya Tanzania, 2024

Mheshimiwa Mwenyekiti, kutokana na taarifa za Urari wa malipo, Kamati inaishauri Serikali yafuatayo:-

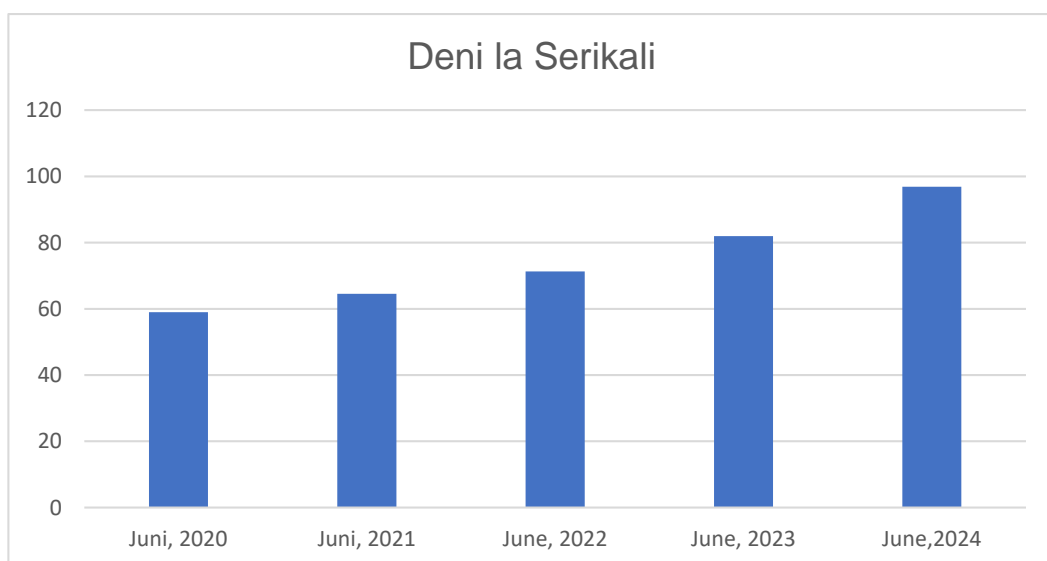
- i. Kuhamasisha uzalishaji wa bidhaa zilizoongezwa thamani ili kuzuia uagizwaji wa bidhaa hizo kutoka nje; na
- ii. Kuweka mazingira wezeshi kwa sekta ya madini ili kuchochea ukuaji wa sekta hiyo kwa kuongeza migodi. Vilevile, sekta ya madini imechangia **asilimia 9.0** ya pato la Taifa na imekuwa na ukuaji wa **asilimia**

12.3. Hatua hii itasaidia mauzo nje na kupunguza nakisi ya urari.

2.4. Deni la Serikali

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba hadi Juni 2024, deni la Serikali lilikuwa **shilingi Trilioni 96.88** ikilinganishwa na **shilingi Trilioni 81.98** katika kipindi kama hicho mwaka 2023, sawa na ongezeko la **asilimia 18.18 (Trilioni 14.90)**. Katika deni la sasa la shilingi **Trilioni 96.88**, deni la ndani lilikuwa shilingi **Trilioni 31.95** na deni la nje lilikuwa shilingi **Trilioni 64.93**. Uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba mpaka sasa Deni la Serikali ni himilivu kwa kipindi kifupi, cha kati na kirefu. Ongezeko la deni limesababishwa na kushuka kwa thamani ya shilingi pamoja na kupokea mikopo mipya kwa ajili ya kugharamia miradi ya maendeleo.

Kielelezo Namba 3: Mwenendo wa Deni la Serikali

Chanzo: Wizara ya Fedha

Mheshimiwa Mwenyekiti, licha ya kwamba Deni la Serikali ni himilivu kwa muda mfupi, wa kati na mrefu, Kamati inaishauri Serikali kufanya yafuatayo ili kuhakikisha deni hili linaendelea kuwa himilivu:-

- i. Kuongeza wigo na ukusanyaji wa mapato ya ndani ili yawe na uwezo wa kugharamia deni;
- ii. Mikopo yote inayopatikana ni vema Serikali ikaiielekeza katika miradi inayochochea kasi ya ukuaji wa uchumi na mauzo ya bidhaa na huduma nje ya nchi, ili kuhakikisha kwamba hatufiki kwenye ukomo wa ulipaji wa deni la nje kwa uuzaji wa bidhaa nje ambao hivi sasa tupo **asilimia 11.1** na ukomo ni **asilimia 15**;
- iii. Kutoa kipaumbele kwa mikopo yenye masharti nafuu na yenye masharti ya kati ili kupunguza mzigo wa riba pamoja na muda mfupi wa neema ambao unaambatana na mikopo ya kibiashara; na
- iv. Kutafuta vyanzo vingine bunifu vya mapato kama vile hatifungani za kijani, diaspora, manispaa na miundombinu.

2.5. Hali ya Umaskini na Maendeleo ya Watu

Mheshimiwa Mwenyekiti, Dira ya Maendeleo ya Taifa ya 2025 ilibainisha kwamba ili Tanzania iondokane na umaskini ni lazima uchumi ukue kwa **asilimia 8** hadi **10**. Kamati inaipongeza Serikali kwa kuendelea kutekeleza

Sera, programu na miradi mbalimbali yenye lengo la kupunguza umaskini na kuchochea maendeleo ya watu. Hata hivyo, Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

- i. Sekta ya kilimo ina uhusiano mkubwa na hali ya umaskini nchini ambapo jumla ya watu **milioni 28** sawa na **asilimia 45.9** ya watu wote Tanzania wanajishughulisha na sekta ya kilimo. Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba inakamilisha miradi yote ya kilimo kwa wakati ili kupunguza hali ya umaskini nchini. Mfano, mradi wa Kujenga Kesho iliyo Bora (Building a Better Tomorrow - BBT) na ujenzi wa mabwawa ya umwagiliaji;
- ii. Kamati inaishauri Serikali kutenga bajeti kwa mwaka wa fedha 2025/26 kwa ajili ya kufanya utafiti wa mapato na matumizi ya kaya ili kupata takwimu ya hali ya umaskini nchini kwa kuangalia viashiria vyote 17. Taarifa iliyopo hivi sasa ya hali ya umaskini ni ya mwaka 2017/18, hivyo imepitwa na wakati; na
- iii. Kwa mujibu wa Sensa ya Watu na Makazi ya mwaka 2022, idadi ya watu ilikuwa ni 61,741,120 mwaka 2022 na inakadiriwa kuwa, ifikapo mwaka 2035 idadi ya watu nchini itakuwa 87,509,630 kutokana na ongezeko la watu la **asilimia 3.2** kila mwaka. Ongezeko hili la idadi ya watu nchini haliendani na ukuaji wa uchumi. Kamati

inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba ongezeko la watu linaendana na ukuaji wa uchumi kwa sababu hivi sasa kati ya watu **100** watu **87** ni tegemezi; na

iv. Kutoa ruzuku ya kipekee kwa watu wenye ulemavu ili kuweka usawa wa fursa na kujitegemea kiuchumi;

3.0. MAPITIO YA UTEKELEZAJI WA MIRADI YA MAENDELEO YA MPANGO KWA MWAKA 2023/24 NA ROBO YA KWANZA YA MWAKA 2024/25

3.1. UCHAMBUZI KUHUSU MAPITIO YA UTEKELEZAJI WA MPANGO

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa utekelezaji wa Vipaumbele vya Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano katika Mwaka 2023/24 na Utekelezaji katika Kipindi cha Robo ya Kwanza Mwaka 2024/25. Miradi iliyofanyiwa uchambuzi ni miradi 17 inayolenga kuleta matokeo katika maeneo 5 ya kipaumbele ya mpango wa Tatu wa Maendeleo, malengo hayo ni:-

- i. Uchumi shirikishi na shindani;
- ii. Kuongeza uzalishaji viwandani na utoaji wa huduma;
- iii. Kukuza uwekezaji na biashara;
- iv. Maendeleo ya watu; na
- v. Kuendeleza rasilimali watu.

3.1.1. Uchambuzi wa utekelezaji wa miradi

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa miradi ya kipaumbele kwa kina ni kama ifuatavyo:-

3.1.1.1. Ujenzi wa Madaraja Makubwa ya juu

Mheshimiwa Mwenyekiti, miundombinu ina mchango mkubwa katika kuchochea uzalishaji na usafirishaji wa bidhaa. Kamati imechambua ujenzi wa daraja la Kigongo – Busisi ambalo utekelezaji wake umefikia **asilimia 93** na linatarajiwa kumalizika mwaka 2025 pamoja na madaraja ya juu jijini Dar es Salaam. Kukamilika kwa madaraja haya kutaongeza ufanisi katika shughuli za kiuchumi, kukuza biashara na kuvutia uwekezaji.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa kutekeleza miradi hiyo. Hata hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha daraja la Kigongo - Busisi linakuwa la kulipia (toll bridge) ili kupata fedha zitakazotumika katika kufanya ukarabati wa daraja hilo. Aidha, Serikali iandae Sera ya tozo kwa ajili ya matumizi ya madaraja (toll bridge) ili kuvutia uwekezaji wa sekta binafsi. Vilevile, fedha zitakazokusanywa katika tozo ziwekwe katika Mfuko Maalumu utakaolindwa (Ring Fenced Fund) ili zitumike kwa malengo yaliyokusudiwa.

3.1.1.2. Ujenzi wa Reli ya Kisasa kwa Kiwango cha Kimataifa (SGR):

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi kuhusu utekelezaji wa mradi huu na kubaini masuala yafuatayo:-

- i. Serikali itumie mpango wa kufadhili ujenzi wa Reli ya Kisasa ya SGR kwa kutumia ECGA (Export Credit Guarantee Agency) ili kukamilisha vipande vyote vilivyobaki kwa haraka hususan vipande vya Uvinza - Malagarasi- Msongati na Kaliua- Mpanda- Karema;
- ii. Serikali itumie fursa ya uwepo wa Sheria ya mfumo wa kukaribisha sekta binafsi kutumia miundombinu ya reli kwa makubaliano ya malipo (*Open Access*) ili kuvutia wawekezaji katika reli ya SGR;
- iii. Reli ya MGR itafutiwe uwekezaji ili iendeshwe kwa ufanisi;
- iv. Kutenganisha usimamizi wa reli ya Kisasa ya SGR na reli ya MGR na kulifanya Shirika la TRC kuwa Shirika Hodhi linalosimamia Mashirika mawili. Shirika linalosimamia reli ya SGR na lingine linalosimamia reli ya MGR;
- v. Ujenzi wa reli uende sambamba na ujenzi wa bandari kavu katika maeneo mbalimbali ili mizigo inapotoka bandarini ihifadhiwe kwenye bandari kavu na hivyo kuongeza ufanisi wa bandari; na
- vi. Ujenzi wa vituo vya reli uende sambamba na ujenzi wa miundombinu ya kuziunganisha na barabara ili kurahisisha usafiri wa abiria.

Jedwali Namba 4: Uchangiaji wa SGR kwenye Pato la Taifa ukilinganisha Tanzania, Kenya na Ethiopia mwaka 2023

Na.	Nchi	Pato la Taifa (%)	Maelezo
1.	Kenya	1.5	Hii imetokana na usafirishaji wa mizigo kutoka bandari ya Mombasa hadi maeneo mengine ya ndani.
2.	Ethiopia	1	Reli ya kisasa inachangia kwa ufanisi katika usafirishaji wa bidhaa za kimataifa kupitia bandari ya Djibouti, hivyo kusaidia uchumi wa nchi.
3.	Tanzania	0.3	Mchango wa SGR ulikuwa mdogo kwa sababu ya kutosafirisha mizigo

Chanzo: Taarifa za Mashirika ya Reli ya Kenya, Ethiopia na Tanzania

3.1.1.3. Ununuzi wa Meli na Ujenzi wa Bandari ya Uvuvi

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi kuhusu mradi wa ujenzi wa bandari ya uvuvi ambao umefikia **asilimia 70** na ununuzi meli za uvuvi. Kwa upande wa ununuzi wa meli, hatua iliyofikiwa ni kukamilika kwa upembuzi yakinifu wa uendeshaji wa meli za uvuvi. Kamati inaipongeza Serikali kwa kuwa na mikakati ya kukuza sekta ya uvuvi ili

nchi inufaike na rasilimali za bahari kwa lengo la kukuza uchumi wa buluu. Baada ya uchambuzi Kamati ina ushauri ufuatao:-

- i. Ujenzi wa bandari ya uvuvi uende sambamba na kuweka mazingira ya biashara nyingine zinazoendana na Bandari ya uvuvi kama vile maeneo ya kuchagulia (*sorting area*), kuhifadhia na kuchakata samaki. Aidha, ujenzi wa bandari uende sambamba na ujenzi wa miundombinu ya Kanda maalumu ya mauzo nje (EPZ na SEZ) ili kusaidia usindikaji wa mazao ya samaki na kuyauza nje;
- ii. Serikali iharakishe ununuzi wa meli za uvuvi ili ujenzi wa bandari utakapokamilika meli nazo ziwe tayari kutumika; na
- iii. TAFICO isitegemee fedha za Serikali pekee katika kununua meli na badala yake ishirikishe Sekta binafsi, kununua meli nyingi zaidi kwa kupitia mfumo wa Ubia baina ya Sekta Binafsi na Sekta ya Umma (*Public Private Partnership*).

3.1.1.4. Kuboresha Shirika la Ndege

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa mradi wa kufufua Shirika la ndege la Tanzania na kubaini kwamba hadi mwaka 2023/24, ndege 16 kati ya 19 zimenunuliwa, sawa na **asilimia 84.2** ya lengo. Uwekezaji wa

ATCL una faida kubwa kwa Taifa kama vile kukuza usafirishaji wa watalii pamoja na usafirishaji wa mazao ya kilimo na bidhaa nyingine. Kamati imebaini kwa mwaka 2023 mchango wa ATCL kwenye Pato la Taifa ni chini ya **asilimia 1**, ikilinganishwa na nchi nyingine kama Kenya ambapo Shirika la Ndege la Kenya linachangia **asilimia 3** na Ethiopia **asilimia 5.7**.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali, kuongeza safari za ndege kwenye maeneo ambayo tuna uhusiano mkubwa wa kibiashara sambamba na kuboresha viwanja vya ndege vya ndani kwa kuviwekea taa ili kuongeza idadi ya miruko ya ndege za ATCL ndani ya nchi. Vilevile, Serikali iongeze ndege ya mizigo ili kuongeza uhakika wa kusafirisha mizigo kwenda nje.

Jedwali Namba 5: Mchango wa Sekta ya Anga kwenye Pato

la Taifa

Na.	Nchi	Mchango kwenye Pato la Taifa 2023	Sababu
1.	Ethiopia Airlines	5.7%	<ul style="list-style-type: none"> i. Shirika lina uzoefu wa muda mrefu (miaka 78); i. Wengi wa ndege (146) na miruko; ii. Matangazo mengi ya biashara.
2.	Kenya	3%	<ul style="list-style-type: none"> i. Umri wa Shirika ni

Na.	Nchi	Mchango kwenye Pato la Taifa 2023	Sababu
	Airlines		miaka 47; ii. Ndege 36, miruko ya nje 54; iii. Matangazo mengi.
3.	ATCL	1%	i. Umri mdogo wa Shirika (miaka 8); ii. Ndege chache (16), ya mizigo 1 na miruko ya nje 12; iii. Matangazo machache.

Chanzo: Taarifa za Mashirika ya ndege ya Ethiopia, Kenya na ATCL.

3.1.1.5. Miundombinu ya Nishati

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kiwango cha matumizi ya umeme nchini kwa mtu mmoja kwa mwaka ni **kwh 108** ikilinganishwa na wastani wa nchi za Kusini mwa Jangwa la Sahara ambao ni **kwh 550** kwa mwaka na duniani ni **kwh 2500** kwa mwaka. Takwimu zinaonyesha kwamba wananchi wengi wanatumia umeme kwa ajili ya matumizi madogo ya nyumbani hususan kuwasha taa wakati wa usiku badala ya uzalishaji.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inatambua juhudi zinazofanywa na Serikali katika kuongeza uzalishaji wa umeme nchini ikiwa ni pamoja na kukamilisha ujenzi wa mradi wa Bwawa la Umeme la Mwalimu Julius Nyerere

ambalo hivi sasa linaingiza katika gridi ya Taifa **MW 1,175** na hivyo kufanya uzalishaji wa umeme nchini kufikia **Megawati 3,113.35** sawa na ongezeko la **asilimia 61**. Uchambuzi wa miradi katika sekta ya Nishati umebaini masuala yafuatayo ambayo Kamati imeyatolea mapendekezo:-

- i. Kamati inaishauri Serikali kupitia Shirika la TANESCO kutumia fursa ya uwekezaji kwa njia ya Ubia ili kuendeleza miradi kama ile ya Ruhudji (MW 358) na Rumakali (MW 222) kuliko kusubiria fedha za bajeti pekee.;
- ii. Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba miundombinu ya usambazaji wa umeme inaimarishwa ili kuimarisha upatikanaji wa umeme kwa Wananchi. Hivi sasa Taifa lina ziada ya umeme wa **Megawati 606.04**. Hata hivyo, ziada hiyo inaweza kuwa inatokana na wananchi wengi kutounganishwa kwenye gridi ya taifa na kutowafikia wananchi kutokana na ubovu wa miundombinu;
- iii. Kamati inaishauri Serikali kukamilisha mapema iwezekanavyo majadiliano na Kampuni za Kimataifa za Nishati (International Energy Companies- IECs) ili mradi wa LNG utekelezwe kwa wakati. Majadiliano ya miradi ya Kimkakati yanachukua muda mrefu jambo linaloongeza gharama za utekelezaji wa miradi na kuikosesha nchi fursa muhimu;

- iv. Serikali iongeze vituo vya kujaza gesi katika Jiji la Dar es Salaam, na kuendelea na mradi wa usambazaji wa gesi kwa matumizi ya nyumbani na viwandani;
- v. Serikali iwekeze katika vyanzo vingine vya nishati kama nishati ya joto ardhi (Geothermal) ili kuongeza kiwango cha nishati ya umeme;
- vi. Serikali iimarisha na kutekeleza miradi ya gridi imara ili kuboresha usafirishaji na usambazaji wa umeme;
- vii. Upotevu wa umeme hivi sasa ni asilimia 16 juu ya kiwango cha upotevu wa umeme kinachokubalika Kimataifa cha asilimia 4 hadi 10. Hivyo ni wazi kwamba upotevu huu unaliongezea shirika hasara jambo ambalo linaenda sambamba na umuhimu wa kuimarisha gridi ya umeme;
- viii. Kwa upande wa Mkakati wa Taifa wa Matumizi ya Nishati Safi ya Kupikia wa Mwaka 2024 – 2034, Kamati inatambua kwamba mitungi ya gesi zaidi ya 100,000 iligawiwa kwa wananchi. Hata hivyo, Kamati imebaini kwamba wananchi wengi hawana uwezo wa kumudu gharama za kujaza gesi na pia kuna baadhi ya maeneo vituo vya kujaza gesi vipo mbali na wananchi na hivyo kulazimika kutumia fedha nyingi kwenda kujaza gesi. Hivyo basi, ili mradi wa ugawaji wa mitungi uwe endelevu (sustainable), Kamati inashauri Serikali kufanya mapitio ya ada na tozo mbalimbali za gesi ili kupunguza

gharama ya gesi ili wananchi waweze kujaza mitungi ya gesi kwa bei nafuu. vilevile, Serikali ipitie mfumo mzima wa uagizaji na usambazaji wa ili kuhakikisha kwamba gesi inauzwa kwa bei nafuu; na

ix. Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha wakandarasi wote wanaotekeleza miradi ya umeme vijijini wana uwezo wa kifedha kutekeleza miradi hiyo. Imebaini kuwa wakandarasi wengi wa ndani wana uwe uwezo mdogo wa kifedha na hivyo kuchelewesha utekelezaji wa miradi.

3.1.1.6. Liganga na Mchuchuma

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati ina taarifa kwamba Serikali inafanya majadiliano na mwekezaji wa Kampuni ya Sinchuan Hongda Group (SHG), Kamati inaishauri Serikali kukamilisha mazungumzo mapema na mwekezaji huyo ili mradi huo uanze kutekelezwa na Taifa linufaika.

3.1.2. Kanda Maalum za Uchumi na Uwekezaji

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi kuhusu maeneo huru ya uzalishaji kwa ajili ya mauzo nje ya Nchi na kubaini kwamba kati ya maeneo 17 yaliyotengwa nchi nzima kwa ajili ya maeneo huru ya uzalishaji (Special Economic Zone - SEZ) na maeneo huru ya uzalishaji kwa mauzo nje (Export Processing Zone – EPZ) ni maeneo mawili tu yameendelezwa, eneo la Bagamoyo na eneo la Benjamin Mkapa. Kamati inaipongeza Serikali kwa kuanza

kulipa fidia ya **shilingi bilioni 9.9** katika maeneo mawili ya uwekezaji ya Nala- Dodoma na Songea- Ruvuma. Maeneo mengine 15 yaliyobaki ni mapori na fidia bado hazijalipwa. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kulipa fidia maeneo hayo pamoja na kuweka miundombinu ya msingi hasa kwenye maeneo ya kimkakati ili yaanze uzalishaji kama ilivyokusudiwa. Vilevile Serikali ijifunze uzoefu wa nchi ya Ethiopia inavyoendesha kanda maalum za kiuchumi.

3.1.3. Programu na Miradi ya kimkakati ya kissekta

3.1.3.1. Sekta ya Ujenzi

Mheshimiwa Mwenyekiti, mtandao wa barabara zinazopitika wakati wote za kitaifa na mikoa umeongezeka kutoka **kilometa 32,074.99** mwaka 2021/22 hadi **kilometa 37,225.75** mwaka 2023/24 sawa na ongezeko la **kilometa 5,150.76**. Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kuwa sekta ya ujenzi wa barabara inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

- i. Utekelezaji kutokuzingatia ujenzi wa barabara za kimkakati;
- ii. Kuanza ujenzi wa barabara nyingi kwa pamoja bila kuzingatia uwezo wa kifedha;
- iii. Malimbikizo ya madeni ya wakandarasi na kusababisha sehemu kubwa ya bajeti kutumika kulipa madeni ya miaka ya nyuma;

- iv. Uwezo mdogo wa kifedha wa wakandarasi wa ndani katika kushiriki kwenye ujenzi wa barabara unatokana na Serikali kutokulipa madeni au hati za malipo kwa wakati pamoja na riba kubwa ya mikopo inayotozwa na taasisi za kifedha nchini;
- v. Ukosefu wa fedha za kutosha za kufanya ukarabati na matengenezo ya barabara;
- vi. Barabara kujengwa chini ya kiwango, na hivyo kuharibika ndani ya muda mfupi;
- vii. Barabara nyingi hujengwa kwa vipande na hivyo kutokukamilika kwa wakati; na
- viii. Barabara nyingi za vijijini zinajengwa kwa udongo na hivyo kuathirika na mvua za msimu.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

- i. Serikali kutoa kipaumbele katika ujenzi na ukarabati wa barabara za kimkakati na zenye manufaa makubwa kiuchumi;
- ii. Serikali kutenga fedha za kutosha kila mwaka kwa ajili kufanya ukarabati na matengenezo ya barabara kuu, barabara za mijini na vijijini;
- iii. Serikali irejeshe utaratibu wa zamani wa kuwa na timu za ukaguzi wa barabara mara kwa mara ili kurekebisha

maeneo yanayoharibika ili kuzuia uharibifu mkubwa baadaye;

- iv. Serikali kutoa kipaumbele cha kulipa madeni ya wakandarasi wa barabara kwa wakati;
- v. Serikali kuhakikisha inawasilisha fedha zote zinazotokana na vyanzo mahususi (*earmarked source*) vya Mfuko wa Barabara kama vilivyokusanywa; na
- vi. Serikali kuhakikisha barabara zinajengwa kwa kuzingatia ubora na viwango vinavyokubalika.

3.1.3.2. Sekta ya Habari, Mawasiliano na Teknolojia ya Habari

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inatambua juhudi za Serikali za kuendeleza sekta ya habari na mawasiliano kwa kuanzisha mradi wa ujenzi wa minara 758 ambapo hadi kufikia tarehe 31 Mei, 2024 minara 295 ilijengwa sawa na **asilimia 39**. Hatua hii imewezesha watumiaji wa mtandao kuongezeka kutoka **asilimia 52.1** mwaka 2021/22 hadi asilimia **asilimia 61.2** mwaka 2023/24.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali mambo yafuatayo:-

- i. Kukamilisha mradi wa ujenzi wa minara kwa wakati ili kuimarisha mawasiliano ya simu vijijini pamoja na kuongeza matumizi ya mtandao kwa ajili ya shughuli za kiuchumi na kijamii;

- ii. Kuongeza matumizi ya teknolojia ya akili bandia (Artificial Intelligence-AI) katika Taasisi za Serikali;
- iii. Kukipatia Chuo cha TEHAMA na vifaaa vya kisasa ili kizalisha wataalamu wenye ujuzi shindani; na
- iv. Serikali kushirikisha sekta binafsi katika kukamilisha ujenzi na usambazaji wa Mkongo wa Taifa ili kuongeza matumizi ya mtandao na kukuza uchumi wa kidigitali.

3.1.3.3. Sekta ya Kilimo

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini bajeti ya kilimo imeongezeka kutoka **shilingi bilioni 294** mwaka 2021/22 hadi kufikia **shilingi trilioni 1.24** mwaka 2023/24. Ongezeko hili limechangia katika maeneo yafuatayo:-

- i. Kasi ya ukuaji wa sekta ya kilimo imeongezeka kutoka **asilimia 2.7** kwa mwaka 2020 hadi **asilimia 3.9** kwa mwaka 2023;
- ii. Mauzo ya mazao nje yameongezeka kutoka **dola za Marekani bilioni 1.2** hadi **dola za Marekani bilioni 2.3** sawa na ongezeko la **asilimia 99.67**; na
- iii. Utoshelevu wa chakula nchini umeongezeka kutoka **asilimia 114** kwa mwaka 2021/22 hadi **asilimia 140** kwa mwaka 2023/24.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati ilichambua viashiria na shabaha za sekta hii na kubaini kuwa Serikali haikuweza kufikia lengo la kuongeza hekta za umwagiliaji ambapo hadi 2024 zilikuwa **hekta 727,280.6** sawa na **asilimia 60.61** za lengo la **hekta 1,200,000** ifikapo mwaka 2025/26. Aidha kwa upande wa uzalishaji wa mbegu bora Serikali haikufikia lengo la uzalishaji, ambapo hadi mwaka 2024 **tani 71,356** zilizalishwa sawa na **asilimia 50.97** ya lengo la **tani 140,000**. Pamoja na changamoto hizi, sekta hii inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

- i. Tija ndogo katika uzalishaji;
- ii. Uzalishaji wa kukidhi mahitaji ya chakula kuliko biashara;
- iii. Kilimo cha kutegemea mvua;
- iv. Teknolojia duni katika shughuli za kilimo;
- v. Upungufu wa mbegu bora;
- vi. Matumizi hafifu ya mbolea;
- vii. Kukosekana kwa masoko ya uhakika; na
- viii. Ukosefu wa huduma za ugani.

Mheshimiwa Mwenyekiti, ili kukabiliana na changamoto hizo, Kamati inashauri Serikali masuala yafuatao:-

- i. Serikali isimamie vyema miradi ya ujenzi wa mabwawa makubwa kwa ajili ya umwagiliaji na kuhakikisha yanakamilika na kutumika ili kuwe na tija iliyokusudiwa. Hivi

sasa Serikali ina jumla ya miradi ya mabwawa 18 na kati ya hayo yaliyokamilika ni mabwawa matatu;

- ii. Miradi mingi ya Jenga Kesho iliyo Bora (BBT) bado haijakamilishwa, licha ya miradi hiyo kuwa na umuhimu kwa maendeleo ya Taifa;
- iii. Kutafuta masoko ya uhakika na yanayotabirika, sambamba na kutafuta ithibati kwa mazao yanayohitaji ithibati ili yauzwe nje ya nchi kwa mfano Kahawa;
- iv. Serikali iongeze uzalishaji wa pembejeo bora za kilimo ili kuongeza uzalishaji.

Mheshimiwa Mwenyekiti, vilevile ni vyema Serikali ikafanya tathmini ya ongezeko la Bajeti ya kilimo kwa miaka miwili ili kubaini mchango wa bajeti iliyoongezeka katika kukuza uchumi.

Jedwali Namba 6: Utekelezaji wa Sekta ya Kilimo mwaka 2023/24

N a.	Aina ya utekelezaji	Hali halisi(%) 2023/24	Lengo(%)202 5/26
1.	Mchango wa sekta kwenye pato la Taifa	26.5	23.4
2.	Mchango wa Mauzo nje	16.1	19.0
3.	Kiwango cha ajira	65.6	60
4.	Ukuaji wa sekta	4.2	6.1

Chanzo: Wizara ya Mipango (2024)

3.1.3.4. Sekta ya Mifugo

Mheshimiwa Mwenyekiti, Sekta ya mifugo ilikua kwa **asilimia 5** na kuchangia **asilimia 6.2** ya Pato la Taifa katika mwaka 2023 na ikilinganishwa na lengo la ukuaji wa **asilimia 6.8** ifikapo mwaka 2025/26. Ili kuondokana na changamoto zinazoikabili sekta ya mifugo, Kamati ina ushauri ufuatao kwa Serikali:-

- i. Serikali iboreshe malisho ya mifugo, kurahisisha upatikanaji wa virutubisho na kutenga maeneo ya mifugo ili kupunguza ufugaji wa kuhama hama. Hatua hii itasaidia kuongeza uzalishaji wa maziwa kwa ng'ombe wa asilia kutoka **lita 0.8** kwa siku ilivyo sasa hadi **lita 4** kwa siku ifikapo mwaka 2025/26;
- ii. Serikali kuweka vivutio kwa wenye viwanda vya kuchakata maziwa ili kuongeza uzalishaji na kupunguza upotevu wa maziwa. Hatua hii itasaidia Serikali kufikia lengo la **asilimia 14** ya uzalishaji wa maziwa yaliyochakatwa ifikapo 2025/26 ikilinganishwa na uzalishaji wa sasa wa **asilimia 2.2**;
- iii. Serikali kuboresha mazingira ya wafugaji kwa kuongeza ranchi na kupunguza gharama za malisho kwenye ranchi za Serikali. Hatua hii itasaidia kupunguza changamoto ya uhaba wa malisho; na

- iv. Serikali ilijiwekea lengo la kuchakata ngozi hadi kufikia kiwango cha “wet blue” kwa tani 9,210.6 ifikapo mwaka 2025/26. Hata hivyo, hadi kufikia mwaka 2024 tani zinazochakatwa ni 2,900. Aidha, Serikali ipitie upya vivutio vilivyowekwa katika uchakataji wa ngozi hadi kufikia hatua ya “wet blue”;
- v. Serikali iboreshe mazingira ya machinjio. Jambo hili litasaidia nyingi nje ya nchi;
- vi. Serikali ihamasishe wananchi katika ufugaji wa ng'ombe, mbuzi, kondoo, kuku, bata na kware ili kuongeza upatikanaji wa nyama; na
- vii. Kuimarisha huduma za uhimilishaji wa wanyama ili kupata mbegu bora na zenye uwezo wa kupambana na magonjwa.

3.1.3.5. Sekta ya Uzalishaji Bidhaa Viwandani

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini ukuaji wa sekta ya viwanda ulifikia **asilimia 4.3** ikilinganishwa na lengo la **asilimia 6.8** mwaka 2025/26 na mchango katika mapato ya mauzo nje ulifikia **asilimia 17.7** ikilinganishwa na lengo la **asilimia 19** mwaka 2025/26. Hata hivyo, Sekta ya viwanda inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

- i. Baadhi ya bidhaa kutokuwa na ubora na hivyo kushindwa kushindana kwenye masoko ya kimataifa;

- ii. Wingi wa mamlaka za usimamizi na udhibiti zinazosababisha urasimu;
- iii. Ukosefu wa malighafi za viwandani;
- iv. Matumizi ya teknolojia ya zamani katika uzalishaji;
- v. Taasisi moja ya Umma kukwamisha uwekezaji wa Taasisi nyingine kwa kudai ada za leseni mfano Mradi wa Magadi Soda wa Engaruka unaotekelezwa na NDC;
- vi. Ukosefu wa rasilimali watu wenye ujuzi; na
- vii. Ukosefu wa mitaji ya kuanzisha na kuendeleza viwanda pamoja na gharama kubwa za mikopo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

- i. Kuendelea kuboresha mazingira ya uwekezaji;
- ii. Kuweka madirisha maalumu ili kusaidia upatikanaji wa mitaji kwa ajili ya ujenzi na uendelezaji wa viwanda;
- iii. Kuendeleza viwanda vya usindikaji na kuongeza thamani ya mazao ya kilimo; na
- iv. Kuendelea kuboresha utolewaji wa mikopo kwa vyuo vya ufundi na stadi za kazi.

3.1.3.6. Sekta ya Madini

Mheshimiwa Mwenyekiti, ukuaji wa sekta ya madini ulifikia **asilimia 11.3** mwaka 2023 sawa na **asilimia 93.9** ya lengo la **asilimia 11.6** ifikapo mwaka 2025/26. Mchango kwenye Pato

la Taifa ulifikia **asilimia 9.0** mwaka 2023 sawa na **asilimia 80.35** ya lengo la **asilimia 11.2** ifikapo mwaka 2025/26. Aidha, mapato ya fedha za nje zinazotokana na sekta hii ni dola za **Marekani milioni 3,551.4** wakati lengo ni kufikia **dola za Marekani milioni 3,760.4**.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaona kwamba sekta ya madini inaweza kupunguza nakisi kwenye urari wa malipo endapo kuna mzingira mazuri ya uwekezaji utafanyika ili kuvutia wawekezaji hasa katika madini ya kimkakati. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuendelea kuboresha mazingira wezeshi ili kuchochea uwekezaji katika sekta hii .

3.1.3.7. Sekta ya Utalii

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kwamba, kiwango cha mchango wa sekta ya utalii katika kuliingizia Taifa fedha za kigeni ulifikia **asilimia 25** ikilinganishwa na lengo la **asilimia 27** ifikapo mwaka 2025/26, na idadi ya watalii imeongezeka kufikia watalii **3,784,214** kati ya watalii hao watalii wa ndani walikuwa ni **1,976,009** na wa nje ya nchi ni **1,808,205**, mwaka 2023/24, ikilinganishwa na lengo la watalii **5,000,000** ifikapo mwaka 2025/26.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imebaini kwamba sekta hii inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

- i. Ubovu na ukosefu wa miundombinu ya msingi kwenye maeneo ya hifadhi na mapori tengefu;

- ii. Uwekezaji hafifu wa miundombinu katika kanda ya Kusini;
- iii. Bajeti ndogo kwa ajili ya kutangaza fursa za utalii nchini;
- iv. Gharama kubwa ya sekta ya utalii wa uwindaji ikilinganishwa na mataifa mengine;
- v. Ukosefu wa malazi ya kutosha;
- vi. Gharama kubwa za huduma za utalii ukilinganisha na nchi jirani; na
- vii. Eneo kubwa la mwambao lenye ufukwe wenye urefu wa kilomita 800 halijatumika kwa ujenzi wa hoteli;

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

- i. Kujenga na kukarabati miundombinu ya msingi katika hifadhi, mbuga na mapori tengefu;
- ii. Kuwekeza na kuendeleza maeneo ya kanda ya Kusini;
- iii. Kutenga bajeti ili kutangaza maeneo na vivutio vipya vya utalii kama vile utalii wa kitamaduni, utalii wa mazingira, utalii wa fukwe, utalii wa afya, utalii wa michezo na utalii wa mikutano; na
- iv. Kuiongezea fedha Bodi ya Utalii Tanzania (TTB) ili iweze kutangaza fursa na vivutio vya utalii.

3.1.3.8. Sekta ya Kukuza Uwekezaji na Biashara

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini, miradi 9,678 ya uwekezaji yenye thamani ya **dola za**

Marekani milioni 8,658 imesajiliwa katika kipindi cha mwaka 2023 ikilinganishwa na **miradi 8,401** yenye thamani ya **dola za Marekani milioni 5,658.47** kwa mwaka 2022. Kamati inaona kigezo cha kupima uwekezaji kwa kuangalia ongezeko la usajili wa miradi uliofanyika nchini hakina uhalisia. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kwenye mpango wa mwaka ujao ni vema Serikali ikajipima kwa kulinganisha miradi iliyosajiliwa, miradi iliyotekelezwa na ajira zilizopatikana.

3.1.3.9. Sekta ya Diplomasia ya Uchumi

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa misingi ya dhana ya Diplomasia ya uchumi ili kubaini endapo Tanzania imepiga hatua katika utekelezaji wake. Misingi iliyochambuliwa ni ifuatayo:-

- i. Kukuza na kuvutia uwekezaji na biashara baina ya mataifa katika sekta mbalimbali ;
- ii. Kuleta teknolojia mpya kupitia ushirikiano kati ya nchi na nchi;
- iii. Kutafuta masoko ya bidhaa na huduma zinazozalishwa na kutolewa nchini kwa mataifa mengine;
- iv. Kutanganza fursa za utalii wa Tanzania nje ili kuwavutia wageni kutembelea nchini; na

v. Kuongeza ushawishi wa Tanzania kwenye medani za Kimataifa.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa changamoto zinazokabili diplomasia ya uchumi nchini na kubaini yafuatayo:-

- i. Mabalazi kutokuwekewa vipimo vya utendaji kazi;
- ii. Watanzania wengi kutojua fursa za ajira zinazopatikana nje ya nchi;
- iii. Ofisi za balozi kutokuwa na fedha za kutosha kwa ajili ya kutekeleza diplomasia ya uchumi;
- iv. Taifa kupokea kiasi kidogo cha miradi ya uwekezaji kutoka kwa Watanzania wanaoishi ughaibuni kama inavyoonekana katika jedwali namba 7 hapo chini;
- v. Kukosekana kwa ofisi za kibalozi katika baadhi ya nchi za kimkakati, uchakavu wa miundombinu ya ofisi za balozi pamoja na baadhi ya balozi kupanga katika majengo binafsi; na
- vi. Tanzania haijatumia vizuri fursa ya kusafirisha walimu na wataalam wa kiswahili nje yua nchi.

Jedwali Namba 7: Fedha zilizotumwa na Diaspora Nchi za Afrika Mashariki

Nchi	Kiasi (TZS Trilioni)
Burundi	0.12
Tanzania	0.83
Rwanda	1.38
South Sudan	2.11
Uganda	3.24
DR Congo	3.40
Kenya	10.53

Chanzo: Taarifa ya Mifumo ya Kitaifa ya benki kuu ya Tanzania (BOT) ya mwaka 2022

Mheshimiwa Mwenyekiti, kufuatia changamoto hizo Kamati inaushauri mambo yafuatayo:-

- i. Serikali ianzishe mfumo ya kupima na kutathmini utendaji kazi wa mabalozi kwa kutumia kigezo cha nchi wanazowakilisha;
- ii. Mabalozi kuwa na utaratibu wa kutangaza fursa za ajira na masomo ya kimkakati katika nchi wanazowakilisha;
- iii. Serikali kutenga bajeti ya kutosha kwa ajili ya uendeshaji, ukarabati na ujenzi wa miundombinu ya balozi;
- iv. Kuboresha na kuimarisha mfumo wa kusajili diaspora na sehemu waliyopo; na
- v. Benki Kuu kuweka vigezo na mifumo rahisi ya kutuma fedha nchini ili kurahisisha zoezi la ufanyaji wa malipo ya Kimataifa.

3.1.3.10. Sekta ya Elimu na Maendeleo ya Ujuzi

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inatambua jitihada mbalimbali zinazofanywa na Serikali ili kukuza sekta ya elimu kwa kuajiri jumla ya walimu 37,879 kwa kipindi cha miaka 4. Hata hivyo, bado sekta hii inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

- i. Uhaba wa walimu katika shule za sekondari na msingi ambapo viwango vya kimataifa vinaelekeza uwiano wa mwalimu 1 kufundisha wanafunzi 45 ila uwiano wa walimu na wanafunzi uko juu kwa Tanzania;
- ii. Uhaba wa vitendea kazi vya kufundisha na kujifunzia;
- iii. Changamoto ya miundombinu mashuleni kama vile madarasa, mabweni, vyoo na maabara za kisasa;
- iv. Wataalam wanaozalishwa na mfumo wa elimu kutoendana na mahitaji ya soko la ajira; na
- v. Matumizi madogo ya teknolojia ya kisasa katika ufundishaji (online platforms) ili kukabiliana na tatizo la uhaba wa walimu

Mheshimiwa Mwenyekiti, kufuatia changamoto hizo, Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo;

- i. Kuajiri walimu wa kutosha katika ngazi zote, pamoja na kutenga bajeti kwa ajili ya vitendea kazi pamoja na maabara za kisasa;

- ii. Kutoa elimu na mafunzo yanayokuza ujuzi ili kukidhi mahitaji halisi ya soko la ajira;
- iii. Kuimarisha miundombinu ya kujifunza na kujifunzia kwa vyuo vya ufundi na vyuo vya kati kama VETA na SIDO;
- iv. Kuanzisha kozi fupi za ufundi na mafunzo ya amali kama vile simu, useremala, ujenzi na umeme;
- v. Kuharakisha utekelezaji wa mtaala mpya wa elimu ambao unajumuisha fani za masuala mbalimbali mfano, useremala, uashi, ushonaji, umeme, ufugaji wa kuku, samaki, na mifugo mingine kwa njia za kisasa;na
- vi. Serikali ianze kutumia madarasa janja ili kupunguza changamoto ya uhaba wa walimu katika mafunzo.

3.1.3.11. Sekta ya Afya

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kuwa sekta hii ina changamoto zifuatazo:-

- i. Uhaba wa wataalamu wa afya, vifaa tiba na madawa hasa katika maeneo ya vijijini;
- ii. Ukosefu wa miundombinu ya msingi kama umeme na maji katika vituo vya afya;
- iii. Ukosefu wa huduma za msingi;
- iv. Uhaba wa vifaa tiba na madawa katika baadhi ya vituo vya afya, zahanati na hospitali za wilaya;

v. Uwepo wa madeni ya washitiri na wazabuni; na

vi. Wananchi wengi kushindwa kumudu gharama za matibabu.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali kuongeza idadi ya wataalamu wa afya, kujenga nyumba za madkatari, kuongeza **vifaa** tiba pamoja na kutoa huduma bora za afya kwa wananchi. Aidha, mchakato wa bima ya afya kwa wote uanze ili kuwapa wananchi matibabu nafuu.

3.1.3.12. Sekta ya Mipango Miji, Nyumba na Maendeleo ya Makazi

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kwamba, ardhi iliyopimwa imefikia asilimia 26 mwaka 2023/24 ikilinganishwa na lengo la **asilimia 37.0** ifikapo mwaka 2025/26. Manufaa ya kupima ardhi ni kuwezesha wamiliki wa viwanja na mashamba kuwa na hati miliki itakayowasaidia kukopa kwenye taasisi za fedha na benki za kibiashara kwa kuweka dhamana ardhi waliyonayo ili kutekeleza miradi ya maendeleo pamoja na kupunguza migogoro. Aidha, kutopanga na kutokupima ardhi kunaweza kusababisha changamoto zifuatazo: -

i. kuongezeka kwa migogoro ya ardhi;

- ii. kukosa mapato yanayotokana na kodi ya pango la ardhi;
- iii. kuongezeka kwa makazi holela; na
- iv. uharibifu wa mazingira na vyanzo vya maji.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali iweke utaratibu wa kurejesha asilimia 30 ya mapato yanayotokana na kodi ya pango la ardhi ili fedha hizo zitumike kwenye kupima ardhi na kupanga miji. Hatua hii itapunguza migogoro ya ardhi nchini. Vilevile, Wizara ya ardhi iboreshe mfumo wa kuwakumbusha wamiliki wa ardhi kulipa kodi ya pango la ardhi kwa wakati.

4.0. UGHARAMIAJI WA MPANGO WA MAENDELEO KWA MWAKA 2025/26

Mheshimiwa Mwenyekiti, katika mwaka wa fedha 2025/26, Serikali imepanga kutumia jumla ya **shilingi trilioni 16.32** kwa ajili ya kugharamia miradi ya maendeleo, sawa na **asilimia 29.89** ya bajeti yote ya mwaka 2025/26 ambapo, imeshuka ukilinganisha na asilimia 32.32 ya bajeti ya maendeleo ya mwaka jana. Aidha, bajeti ya Maendeleo imeongezeka kutoka **shilingi trilioni 15.33** mwaka 2024/25 hadi **shilingi trilioni 16.46** mwaka 2025/26 sawa na ongezeko la **asilimia 7.44 (Trilioni 1.14)**.

Jedwali Namba 8: Asilimia ya Bajeti ya Maendeleo kwa Bajeti nzima ya Serikali

Mwaka	Bajeti Maendeleo ya	Jumla kuu ya Bajeti	Asilimia
2022/23	15.006	41.48	36.18
2023/24	14.077	43.34	32.48
2024/25	15.325	47.42	32.32
2025/26	16.46	55.06	29.89

5.0. MAENEO YA KIPAUMBELE YA MPANGO KWA MWAKA 2025/26

Mheshimiwa Mwenyekiti, Serikali imeendelea kutekeleza vipaumbele vilivyoinishwa katika Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano 2021/22-2025/26 ambavyo ni kuchochea uchumi shindani na shirikishi, kuimarisha uwezo wa uzalishaji viwandani na utoaji huduma, kukuza uwekezaji na biashara, kuchochea maendeleo ya watu na kuendeleza ujuzi.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi kwenye maeneo ya kipaumbele na kubaini masuala yafuatayo;

5.1. Uzalishaji viwandani

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa mwaka 2023 mchango wa sekta ya uzalishaji viwandani katika pato la taifa ni **asilimia 7** ikiwa ni chini ya lengo la **asilimia 12.5** ifikapo 2026. Kamati inaishauri serikali masuala yafuatayo:-

- i. Kutekeleza Mpango wa Kuboresha Mazingira ya Uwekezaji Nchini ili kuvutia wawekezaji katika maendeleo ya viwanda. Aidha, katika kipindi ambacho UNCTAD inasimamisha utoaji wa Taarifa yake ya *Doing Business Mwaka 2020 Tanzania* ilikuwa nchi ya 141 kati ya nchi 190;
- ii. Serikali kupitia viashiria vya kiushindani vya kimataifa ili kuweza kutambua viashiria ambavyo Tanzania haifanyi vizuri na kuweka mikakati ya kuvirekebisha;
- iii. Serikali kulinda viwanda vilivyopo katika maeneo huru ya uzalishaji kwa ajili ya mauzo nje ya nchi (Special Economic Zone-SEZ) ili kuongeza uwezo wa viwanda hivyo kuuza bidhaa nje ya nchi na kuongeza fedha za kigeni;
- iv. Serikali kurejesha mpango wake wa “*Road Map For Improvement of Bussiness Enviroment in Tanzania*” ili kuendelea kujipima na kuboresha mazingira ya Biashara;
- v. Serikali kuweka vivutio vya uwekezaji kwenye maeneo ambayo Tanzania ina nguvu ya ushindani katika jumuiya ya Afrika Mashariki na SADC kama vile madini, utalii, kilimo na gesi asilia; na

vi. Serikali kuharakisha majadiliano ya mikataba ya uwekezaji hasa kwenye miradi mikubwa ya LNG, Mchuchuma na Liganga.

Mheshimiwa Mwenyekiti, moja ya changamoto kubwa inayoikabili maeneo huru ya uzalishaji kwa ajili ya mauzo nje (*SEZ na EPZ*) ya nchi ni kutolipwa kwa fidia kwa maeneo yaliyotwaliwa na Serikali. Mfano maeneo yaliyopo Mererani- Mkoa wa Manyara na Kahama Mkoa wa Shinyanga. Hivyo Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba fidia katika maeneo husika inakuwa ni kipaumbele katika mwaka wa fedha 2025/26.

5.2. Kukuza Sekta ya fedha

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini tangu kutungwa kwa Sheria ya Sekta Ndogo Sura ya 407 kumekuwa na usimamizi hafifu wa utekelezaji wa Sheria hiyo na kusababisha matatizo makubwa katika jamii. Hivyo, Kamati inaitaka Serikali kuhakikisha kwamba inasimamia masharti ya Sheria ya Sekta ndogo ya fedha kuwa jambo la kipaumbele ili kupunguza malalamiko ya wananchi.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Benki kuu ya Tanzania imeanzisha sera mpya ya fedha ambayo inalenga riba ya Benki kuu inayoitwa *Central Bank Rate - CBR*. Lengo la Sera hiyo ni kutumia nyenzo ya riba kusimamia Sera ya

Fedha ili kurahisisha mikopo baina ya mabenki. Hivi sasa CBR imepanda kutoka asilimia **asilimia 5.5** hadi **asilimia 6** hivyo mikopo baina ya mabenki ni kati ya asilimia 4 na 8. Hatua hii imesaidia kushusha kwa riba za mikopo kwa kiwango kidogo kutoka wastani wa asilimia **asilimia 16.04** mwaka 2022/23 hadi **asilimia 15.47** mwaka 2023/24.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa kuwa Sheria ya Benki Kuu inaipa mamlaka Taasisi hiyo kufanya mapitio ya gharama za huduma za Benki, Kamati inaishauri Serikali kupitia Taasisi hiyo kufanya mapitio ya gharama za uendeshaji wa benki za kibiashara ili kubaini sababu na vihatarishi vinavyosababisha riba za mikopo kuendelea kuwa juu nchini. Vilevile, Serikali inashauriwa kuangalia uwezekano wa kupunguza riba za dhamana za muda mrefu ili kupunguza gharama za mikopo kwa sekta binafsi.

5.3. Uendeshaji wa Sekta ya Madini

Mheshimiwa Mwenyekiti, uendelezaji wa sekta ya madini ni moja ya eneo lilipewa kipaumbele katika bajeti ya mwaka 2025/26 kwa kuendeleza miradi ya madini ya mkakati ikiwemo mradi wa magadi soda Engaruka. Kamati imebaini mradi huu umeshindwa kuanza utekelezaji wake kufuatia Shirika la Maendeleo Tanzania (NDC) kushindwa kumaliza kulipa kiasi cha **dola za Marekani 194,360** kati ya **dola za Marekani 447,600** kama

ada ya mwaka ili kupata leseni ya uchimbaji kutoka Tume ya madini.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali kufanya mapitio ya Sheria mbalimbali zilizopo katika sekta ya madini pamoja na kutoa msamaha wa ada ya mwaka ya leseni kwa NDC ili kuhakikisha kwamba NDC inatekeleza majukumu yake kama ipasavyo. Mfano, Mradi wa Magadi soda wa Engaruka pamoja na sababu nyingine umekwama kuanza utekelezaji wake kutokana na Wizara ya Madini kudai ada ya Leseni kwa Shirika la Taifa la Maendeleo (NDC).

5.4. Uendelezaji wa Miradi ya Maji.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa utekelezaji wa miradi ya maji nchini na kubaini changamoto zifuatazo:-

- i. Taarifa ya Serikali inaonyesha kwamba katika mwaka 2023/24 idadi ya wananchi waishio vijijini wanaopata maji safi imeongezeka kufikia **asilimia 79.6** ikilinganishwa na **asilimia 70** ya mwaka 2019/20, na kwa maeneo ya mijini idadi hiyo imefika **asilimia 90** ikilinganishwa na **asilimia 84** ya mwaka 2019/20. Hata hivyo, Kamati imebaini kuwa takwimu zilitolewa ni za kihandisi ambapo zinakokotolewa kwa kuangalia idadi ya miradi iliyotekelezwa na idadi ya watu

waliolengwa na haiakisi mahitaji na upatikanaji wa maji bila kuangalia ni watu wangapi wanatumia mradi huo na endapo mradi huo bado unafanya kazi.

Jedwali Namba 9: Utekelezaji wa miradi ya maji kwa mwaka 2023/24

Na.	Kigezo	Hali halisi 2023/24 (%)	Lengo (2025/26)
1.	Watu vijijini wanaopata maji ya bomba/salama	79.6	85.0
2.	Kaya vijijini zenye miundombinu bora ya usafi wa mazingira	77.5	60.0
3.	Watu Dar es Salaam wanaopata maji ya bomba/salama	92.5	95.0
4.	Watu katika makao makuu ya mikoa wanaopata maji ya bomba/salama	90.0	95.0
5.	Kaya makao makuu ya mikoa zenye mfumo rasmi wa maji-taka	14.0	30.0

Chanzo: Taarifa ya Mpango wa Bajeti kwa Mwaka 2025/26

- ii. Madeni ya wazabuni na wakandarasi wa miradi ya maji kutokulipwa na hivyo kusimamisha utekelezaji wa miradi ya maji;
- iii. Baadhi ya wakandarasi kutokuwa na uwezo wa kutekeleza miradi ya maji;
- iv. Baadhi ya vyanzo vya maji kukauka au kutokufanya kazi lakini bado Serikali inavijumusha katika takwimu zake kama vyanzo vinavyosambaza maji;
- v. Mitambo ya kuchimba visima na mabwawa kutotumika kikamilifu kutokana na ukosefu fedha za kuiendesha; na
- vi. Fedha za mfuko wa maji kutokuwasilishwa katika mfuko huo kama Sheria inavyoelekeza.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kutokana na changamoto zinazoikumba sekta ya maji nchini, Kamati inaishauri Serikali yafuatayo:-

- i. Kufanya tathmini ya upatikanaji wa maji nchini kuanzia ngazi ya Vijiji, Kata, Tarafa, Wilaya, na Mkoa ili kupata hali halisi ya upatikanaji na uhitaji wa maji. Tathmini hiyo itatoa majibu sahihi yatakayoweza kuandaa mpango wa utekelezaji wa miundombinu ya maji;

- ii. Kamati inaishauri Serikali kuweka mikakati ya kuendeleza miundombinu ya maji safi na salama sambamba na miundombinu ya maji taka. Kamati imebaini kuwa Serikali inawekeza zaidi katika miundombinu ya maji safi na salama, na kuweka mkazo mdogo katika miundombinu ya maji taka ili kulinda usafi wa mazingira. Jedwali Na.8 linaonyesha utekelezaji wa miradi ya maji kwa mwaka 2023/24;
- iii. Kulipa madeni ya wakandarasi na wazabuni ambayo 2024 Juni, yalikuwa yana thamani ya **shilingi bilioni 415**
- iv. Kuwasilisha fedha za mfuko wa maji kama zilivyo kusanywa kutoka kwenye chanzo;
- v. Kuhakikisha seti tano za kuchimba mabwawa na visima zinapata fedha za kutosha za uendeshaji; na
- vi. Kuhakikisha miradi ya maji inatekelezwa na wakandarasi wenye uwezo.

5.5. Kuongeza wigo wa kinga ya jamii

Mheshimiwa Mwenyekiti, Serikali imelenga kutoa kinga ya jamii kwa makundi yaliyo katika hali hatarishi ili kuhakikisha ustawi wa jamii yote na kutoa kipaumbele katika utekelezaji wa mpango wa bima ya afya kwa wote. Chanzo kimoja cha mfuko wa bima ni **asilimia 2** ya mapato ya ushuru wa bidhaa utakaokusanywa kutoka

bidhaa za urembo, vinywaji laini (carbonated drinks) na vileo (bia na pombe kali).

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati ina taarifa kwamba Mapato yaliyokusanywa kwa kipindi cha robo ya kwanza ya mwaka 2024/25 kwa ajili ya mfuko wa bima ya afya kwa wote yalikuwa **Shilingi 22,947,920,370.78** ambapo **Shilingi 4,735,239,870.78** zilitokana na **asilima 2** ya mapato ya ushuru wa bidhaa na **shilingi 18,212,680,500** ni **asilimia 100** ya makusanyo yanayotokana na ushuru wa bidhaa kwenye *undenatured ethyl alcohol*. Aidha, fedha hizi tayari zimepelekwa kwenye Mfuko.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa kuwa Bima ya Afya kwa wote bado haijaanza kutekeelezwa na kwa kuwa bado kuna changamoto kubwa ya vifaa tiba, Kamati inaishauri Serikali kutumia fedha hizi ili kupunguza changamoto ya vifaa tiba katika Hospitali za Mikoa na Wilaya zilizojengwa nchini.

6.0. MAKADIRIO YA BAJETI 2025/26

Mheshimiwa Mwenyekiti, katika mwaka wa fedha 2025/26 Serikali imekusudia kukusanya jumla ya **Shilingi trilioni 55.06** sawa na ongezeko la **asilimia 11.58**, la **shilingi trilioni 5.72** ukilinganisha na Bajeti ya Mwaka ya Mwaka 2024/25 iliyokuwa na jumla ya **shilingi trilioni 49.35**

6.1. Mapato ya Ndani

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba mapato ya ndani yanayokusanywa na Mamlaka ya Mapato Tanzania (TRA), Serikali za Mitaa, Maduhuli ya Wizara, Idara na Wakala pamoja na Mapato ya Msajili wa Hazina yanatarajiwa kuongezeka kwa **asilimia 12.57** sawa na **Shilingi trilioni 4.351**. Aidha, mikopo kwa ajili ya kudumisha deni la ndani (*Roll over*) malipo yameshuka kwa **asilimia 17.32** kutokana na kupungua kwa kiasi kinacholipwa (*Redemption Profile*) Jedwali Na. 10. Linaonyesha makadirio ya bajeti ya Serikali kwa mwaka 2025/26. Uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba ukuaji wa uchumi unatarajiwa kukua kwa **asilimia 5.8** pamoja na mfumuko wa bei usiozidi **asilimia 5** ni wazi kwamba kuna uwezekano mkubwa wa Serikali kufikia malengo ya makusanyo kwa **asilimia 2 hadi 3** kulingana na mwenendo wa miaka iliyopita.

Jedwali Namba 10: Makadirio ya Bajeti ya Serikali kwa Mwaka 2025/26.

	2024/25 Bajeti iliyoidhinish wa	2025/2 6 Makad irio ya Bajeti	Tofauti	Ukuaj i

	2024/25 Bajeti iliyoidhinish wa	2025/2 6 Makad irio ya Bajeti	Tofauti	Ukuaj i
JUMLA YA MAPATO	49,345.69	55,061.61	5,715.92	11.58
Mapato ya Ndani ikijumuisha mapato ya Halmashauri	34,610.65	38,962.49	4,351.84	12.57
Misaada na Mikopo Nafuu ya Kibajeti	1,489.77	1,741.02	251.25	16.87
Misaada na Mikopo Nafuu ya Miradi	3,461.95	4,761.17	1,299.22	37.53
Misaada na Mikopo Nafuu ya Mifuko ya Kisekta	178.89	189.74	10.85	6.07
Mikopo ya Ndani - Kulipa Mtaji Deni la Ndani (Rollover)	4,022.37	3,325.56	-696.81	-17.32
Mikopo ya Ndani ya Kibiashara (NDF)	2,595.42	2,952.63	357.21	13.76
Mikopo ya Nje ya Kibiashara	2,986.64	3,129.01	142.37	4.77

Chanzo: Mwongozo wa Mpango na Bajeti

6.2. Mwenendo wa Utekelezaji wa Bajeti ya Serikali kuanzia mwaka 2020/21-2025/26

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imefanya uchambuzi wa utekelezaji wa bajeti kwa kipindi cha miaka mitatu (2020/21-2025/26) kwa kuangalia ukuaji wa bajeti ya

Serikali kwa kipindi husika pamoja na utekelezaji wake, ukilinganisha na malengo. Kamati imebaini yafuatayo:-

- i. Bajeti ya Serikali imekua kwa wastani wa **asilimia 9.6**. Aidha, kwa kipindi cha miaka miwili (2024/25 na 2025/26) bajeti imeongezeka kwa wastani wa **asilimia 11.38**. Ukuaji huu unamaanisha kuwa mahitaji ya rasilimali fedha yanaendelea kuongezeka mwaka hadi mwaka.
- ii. Bajeti imekuwa ikitekelezwa kwa wastani wa **asilimia 95.14** katika kipindi cha mwaka 2020/21 hadi 2023/24 ambapo katika miaka miwili, 2021/22 na 2023/24 bajeti ilitekelezwa kwa wastani wa **asilimia 97**. Mwenendo huu unaashiria kwamba Serikali ina uwezo wa kukusanya fedha kutoka vyanzo mbalimbali kwa ajili ya kutekeleza mipango iliyojiwekea.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa hatua hii, hata hivyo Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kuwa mipango na bajeti yake zinagharamiwa zaidi na mapato ya ndani na sio kutegemea mikopo. Hivyo kuna haja ya Serikali kuongeza mapato yake ya ndani kuweza kufikia walau **asilimia 85** ya bajeti. Hivi sasa mapato ya ndani yanagharamia bajeti kwa wastani wa **asilimia 70** na **asilimia 30** ni mikopo.

7.0. USIMAMIZI WA VIHATARISHI VYA UTEKELEZAJI WA MPANGO NA BAJETI

7.1. Madeni Sanjari

Mheshimiwa Mwenyekiti, Madeni sanjari ni mikopo iliyochukuliwa na Taasisi, Wakala au Makampuni ya Umma kwa kudhaminiwa na Serikali kuu chini ya Sheria ya Mikopo, Misaada na Dhamana, Sura 134. Mikopo hii inakuwa kihatarishi pindi mkopaji anaposhindwa kulipa, na hivyo kulazimika kulipwa na Serikali kutoka mfuko mkuu. Aidha, uzoefu unaonesha kwamba mashirika na makampuni ya umma hayafanyi vizuri kulinganisha na makampuni binafsi ambayo yapo kwenye sekta moja. Uchambuzi huu unaashiria kwamba hakuna uwajibikaji na usimamizi mzuri kwa sababu mashirika hayo yanapokea ruzuku na mitaji kutoka Serikalini.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaipongeza Serikali kwa kuanza utaratibu wa kuorodhesha Mashirika ya Umma kwenye masoko ya mitaji ambapo Mamlaka ya Maji na Usafi wa Mazingira Tanga imekuwa taasisi ya kwanza ya Serikali kutumia utaratibu huo kwa kutoa hatifungani yenye thamani ya **shilingi bilioni 53.1**. Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha Mashirika yanayojiendesha kibiashara yajiorodheshe katika masoko ya mitaji ili kupunguza wajibu wa Serikali kudhamini Mashirika hayo.

7.2. Madeni ya Wazabuni, Wakandarasi na watoa huduma

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba hadi Juni, 2023 jumla ya madeni yaliyohakikiwa yalikuwa ni **shilingi trilioni 3.30** na kiasi cha madeni ambayo hayajahakikiwa ni **shilingi bilioni 64.72**. Hata hivyo, Serikali haijabainisha endapo madeni ya Wazabuni, Wakandarasi na Watoa Huduma ni kihatarishi. Kihatarishi hiki kinaweza kisikidhi tafsiri sahihi ya kihatarishi ila kinaathiri utekelezaji wa Bajeti ya Serikali kila mwaka. Mfano, Sekta ya barabara, maji, kilimo na mifugo imekuwa vigumu kutekeleza miradi mipya kwa sababu ya madeni haya. Mwaka 2023 Serikali kupitia Katibu Mkuu Hazina ilitoa Waraka ujulikanao kama ***The Treasury Circular No. 2 of 2022/23 on Government Domestic Expenditure Arrears and Other Outstanding Obligations*** kwa lengo la kuendelea kusimamia na kutekeleza Mkakati wa Kudhibiti na Kuzuia Malimbikizo ya Madeni hata hivyo, Kamati imebaini kwamba waraka huu haujaweza kudhibiti malimbikizo ya madeni.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kati ya maeneo muhimu yanayopaswa kuzingatiwa na Maafisa masuuli wakati wa upangaji wa bajeti ni pamoja kutenga bajeti ya ulipaji wa madeni kwa kuzingatia umri wa madeni na kutoa kipaumbele kwenye madeni yenye riba na adhabu. Hivyo, Kamati inashauri Mwongozo huu uweke wazi kiasi

ambacho kitatengwa na Serikali kwa ajili ya ulipaji wa madeni ya wakandarasi na wazabuni wa ndani.

8.0. MAONI YA UJUMLA KUHUSU MWONGOZO WA MPANGO NA BAJETI KWA MWAKA 2025/26.

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini masuala mbalimbali kama ifuatavyo:-

8.1. Ratiba ya Maandalizi ya Mpango na Bajeti

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa mujibu wa ratiba ya mpango, Serikali inawaelekeza Maafisa Masuuli kuandaa Mpango na Bajeti ya Muda wa Kati (MTEF) mara baada ya Mwongozo huu kuidhinishwa. Aidha, vitabu vya MTEF viwasilishwe Tume ya Mipango na Wizara ya Fedha wiki ya nne ya mwezi Januari, 2025 baada ya kuidhinishwa na Mamlaka husika. Hata hivyo, uzoefu unaonyesha, ukomo wa bajeti kwa mafungu huwasilishwa kati ya mwezi Januari hadi Februari na Maafisa Masuuli kuwasilisha randama kabla au ifikapo tarehe 10 Machi. Muda huo ni mchache kwa maafisa masuuli kufanya marekebisho kulingana na ukomo wa bajeti hasa pale wanapopaswa kupunguza bajeti .

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali, kuhakikisha ukomo wa Bajeti kwa Mafungu uende sambamba na uidhinishwaji wa mwongozo wa bajeti ili kuwapa Maafisa masuuli nafasi ya kuandaa bajeti

inayoendana na ukomo wa bajeti. Vilevile, kwa mahitaji maalum yanayohitaji nyongeza ya bajeti, maombi hayo yafanyike mapema. Kamati inapendekeza kufanya mabadiliko kwenye ratiba kama ifuatavyo:-

Jedwali Namba 11: Ratiba ya Maandalizi ya Mpango na Bajeti

Novemba, 2024	Usambazaji wa Mwongozo wa Mpango na Bajeti ya Serikali <i>pamoja na Ukomo wa Mafungu</i>
---------------	---

Mheshimiwa Mwenyekiti, hatua hii itasaidia Serikali za Mitaa kupanga bajeti zao kwa kuzingatia ukomo, na endapo kuna mabadiliko yawe ni ya kuongeza ukomo na si kupunguza ili Mabaraza ya Madiwani na Vikao vya Ushauri wa Mkoa vipitishie bajeti yenye uhalisia.

8.2. Bajeti ya Maendeleo

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inapendekeza mapendekezo yaliyopo katika aya ya (v) ambayo inawaelekeza Maafisa Masuuli kuzingatia “Mwongozo wa uandaaji Miradi na Majadiliano ya Mikopo, Dhamana na upokeaji wa Misaada wa mwaka 2020 kuhusu hatua za upokeaji wa mikopo, dhamana na misaada” yaondolewe kwa sababu ya uwepo wa Sheria ya Mikopo, Dhamana na Misaada ya Serikali Sura 134, inayosimamia masuala yote ya ukopaji wa Serikali.

8.3. Mkakati wa Kuongeza Fedha za Kigeni

Mheshimiwa Mwenyekiti, katika kukabiliana na changamoto ya ukosefu wa fedha za kigeni, Serikali imependekeza **“Kuhakikisha mikataba mipya inayoingiwa inatumia shilingi ya Tanzania kwa lengo la kupunguza uhitaji wa matumizi ya fedha za kigeni yasiyo ya lazima. Pia, kuhakikisha mikataba ya zamani iliyoingiwa kwa fedha za kigeni inafanyiwa mapitio”**.

Mheshimiwa Mwenyekiti, pendekezo hili lina nia njema, ila utekelezaji wake una kasoro kwa sababu ya faida na hasara zinazotokana na ubadilishaji wa fedha (*exchange loss and gain*). Ili pendekezo hili litekelezeke Kamati inaishauri Serikali, kwa mikataba inayohusisha ununuzi wa bidhaa na huduma ndani ya nchi, itumike shilingi na kwa mikataba inayohusisha ununuzi wa bidhaa nje ya nchi zitumike fedha za kigeni ili kuepusha hasara kwa pande zote. Vilevile, namna nyingine ya kuondokana na changamoto hii, ni Serikali kuruhusu mikataba iwe na kipengele cha kufanya mabadiliko ya kiwango cha kubadilisha fedha.

8.4. Maelekezo kwa Ofisi za Wakuu wa Mikoa

Mheshimiwa Mwenyekiti, Serikali imetoa maelekezo kwa ofisi za Wakuu wa mikoa kuzingatia usimamizi, uandaaji na utekelezaji wa Mpango wa Wajibu wa Makampuni

katika Jamii (*Corporate Social Responsibility- CSR*) wakati wa maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Mwaka 2025/26. Hata hivyo, Kamati inashauri Serikali Kuu na Serikali za Mitaa kuandaa mwongozo wa CSR kwa sekta zote ili uwe nyezo kuu ya namna ya kuomba, kupokea, kutumia, kusimamia na kufuatilia matumizi ya CSR ili kuepusha matumizi mabaya ya fedha hizo. Vilevile, Kamati inaishauri Serikali kufanya tathmini ya miradi inayotekelezwa kupitia mapato ya Halmashauri pamoja na mkakati wa kufuatilia miradi ya Serikali za Mitaa inayotekelezwa na Serikali kuu.

8.5. Maelekezo Mahsus kwa Mamlaka za Serikali za Mitaa

Mheshimiwa Mwenyekiti, Mwongozo unaelekeza Serikali za mitaa kutenga bajeti kwa ajili ya kukamilisha miradi viporo hususan maboma yaliyoanzishwa kwa nguvu za wananchi. Aidha, jukumu hili limekuwa linatekelezeka kwa kasi ndogo kutokana na ufinyu wa bajeti za Serikali za Mitaa. Hadi kufikia machi, 2024 mahitaji ya ujenzi na ukamilishaji wa maboma ya zahanati, vituo vya afya, maabara na madarasa yaliyokuwepo ni **shilingi bilioni 267.66**, kiasi hicho cha fedha ni kikubwa kwa Serikali za Mitaa kukitenga kwa mapato ya ndani. Itakumbukwa kwamba katika mwaka wa fedha 2023/24 jambo hili lilijadiliwa katika kikao cha Kamati ya Uongozi ambapo Serikali iliahidi kutoa fedha kwa ajili ya kukamilisha

maboma hayo. Licha ya ahadi ya Serikali, Mwongozo unaelekeza Mamlaka za Serikali za Mitaa kutenga fedha kutoka mapato ya ndani ili kukamilisha maboma hayo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba itachukua takribani miaka 9 na miezi mitatu kwa Serikali za Mitaa kukamilisha maboma kulingana na bajeti wanazotenga kila mwaka. Hivyo, Kamati inaitaka Serikali kutenga fedha kupitia ruzuku ya Maendeleo (General Purpose Grant- GPG) inayotegemewa kurejeshwa kwa mwaka wa fedha unaokuja.

8.6. Ushirikiano wa Kikanda na Kimataifa.

Mheshimiwa Mwenyekiti, katika kuimarisha ushirikiano wa kimataifa na kikanda. Kamati inaushauri ufuatao kwa Serikali:-

- i. Kupitia upya Mikataba yote ya Utozaji wa Kodi Mara Mbili (*Double Taxation Agreement- DTA*) ambayo hivi sasa iko 17 ili kubaini Mikataba ipi ina manufaa ili Taifa liendelee nayo na ipi haina manufaa Taifa liachane nayo. Ushauri huu wa Kamati unaenda sanjari na hatua ambazo Serikali tayari imeanza kuzichukua kwa kufanya mapitio ya mikataba minne baina ya Tanzania na Zambia wa mwaka 1963; Italia wa mwaka 1973; Canada wa mwaka 1995; na Africa Kusini wa mwaka 2005;

ii. Kujenga majengo ya ubalozi kwenye nchi ambazo Tanzania ilipewa viwanja kwa ajili ya ujenzi. Suala la ujenzi wa balozi limekuwa ni la muda mrefu hadi kusababisha baadhi ya nchi kutishia kuyachukua maeneo hayo. Ikumbukwe kuwa ujenzi wa majengo ya balozi unaweza kutumika kama kitega uchumi na kuongeza mapato ya balozi. Kamati inashauri Serikali suala la ujenzi wa Balozi katika nchi ambazo Tanzania ilipewa viwanja lipewe kipaumbele. Aidha, Wizara ya Mambo ya nje iandae mkakati wa kutumia sekta Binafsi kuendeleza majengo ya ubalozi nje ya nchi.

8.7. Uchumi wa buluu

Mheshimiwa Mwenyekiti, Serikali imeelekeza Maafisa Masuuli kutekeleza Sera ya Uchumi wa Buluu ya mwaka 2024 ili kuibua na kutumia fursa zitokanazo na rasilimali za maji bahari na baridi kwa lengo la kukuza uchumi na kuchochea maendeleo ya Taifa. Kamati inashauri maelekezo ya Serikali yaelekezwe moja kwa moja kwa Maafisa Masuuli wa Sekta husika au ambao katika maeneo yao kuna fursa za uchumi wa Buluu. Vilevile, Serikali itoe elimu ya kutosha kuhusiana na uchumi wa buluu ukizingatia kuwa uchumi huu unajumuisha uvuvi wa bahari kuu na katika maji mafupi, usalama wa bahari, mazao ya bahari, usafiri wa majini pamoja na utalii

kwenye maeneo ya mwambao kwa sababu bado nchi haijaweza kutumia fursa hizo kikamilifu.

8.8. Uchumi wa Kidigitali

Mheshimiwa Mwenyekiti, katika kukuza uchumi wa kidigitali, Serikali imewaelekeza Maafisa Masuuli kutekeleza Mkakati wa Taifa wa Uchumi wa Kidigitali 2024–2034. Kamati inaipongeza Serikali kwa kuanza utekelezaji wa Sera hiyo, hata hivyo inaishauri Serikali kuelekeza kwa Afisa Masuuli wa Mamlaka ya Serikali Mtandao (eGA), kwa kuwa ndiyo mamlaka inayohusika na mifumo ya Serikali. Hii itarahisisha mifumo itakayoundwa kusomana na kutotawanya rasilimali fedha katika mafungu mbalimbali ambazo kimsingi zinaenda kutekeleza shughuli ambayo ingeweza kutekelezwa na Mamlaka ya Serikali Mtandao ambayo ndiyo yenye jukumu hilo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, matumizi ya teknolojia ya akili bandia (AI) kwa sasa ndio inayokua kwa kasi duniani. Hata hivyo, Kamati imebaini, matumizi ya teknolojia hii nchini ni hafifu, ambapo mpaka sasa Ofisi ya Mahakama ndio imepiga hatua katika matumizi hayo. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuweka mkakati wa kuendeleza matumizi ya akili bandia (AI), katika Sekta ya Umma ili kuchochea ufanisi wa utekelezaji wa shughuli za Serikali.

8.9. Mazingira na Mabadiliko ya Tabianchi

Mheshimiwa Mwenyekiti, katika kukabiliana na changamoto ya mazingira na mabadiliko ya tabianchi, Serikali imewaelekeza Maafisa Masuuli kuibua miradi ambayo inaweza kupata fedha kutoka kwenye mifuko ya kimataifa inayosaidia nchi zinazoendelea katika kuhimili na kukabiliana na athari za mabadiliko ya tabianchi na uhifadhi wa mazingira.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imebaini Tanzania haipati fedha kutoka mifuko ya kimataifa ya kupambana na uharibifu wa mazingira kwenda kwenye Mfuko wa Taifa wa Mazingira kutokana na sababu zifuatazo:-

- i. Bodi ya mfuko huo ni bodi ya Ushauri sio Bodi ya uendeshaji;
- ii. Mfuko huo uko chini ya Idara iliyopo katika Ofisi ya Makamu wa Rais Mazingira na si chini ya Mamlaka au Wakala;
- iii. Fedha za mfuko hujumuishwa kwenye Bajeti ya mfuko mkuu na hivyo kutokuwa na uhakika kwamba zitaelekezwa kwenye Shughuli ya mazingira;
- iv. Mfuko kutokuwa na chanzo cha fedha cha uhakika; na
- v. Mfuko kutokuwa na watumishi wa kutosha kutokana na muundo wake.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaitaka Serikali kufanya mapitio ya Muundo wa Usimamizi wa Mfuko pamoja na kutafuta chanzo kwa ajili ya mfuko wa Mazingira kwa sababu athari za mazingira sio kihatarishi tena bali imekuwa janga. Serikali ione haja ya kutenga walau **asilimia 1** ya mapato yanayotokana na biashara ya hewa ukaa (*Carbon Credit*) ili yaelekezwe kwenye Mfuko wa Mazingira.

8.10.Ufuatiliaji, Tathmini, na Utoaji Taarifa za Utekelezaji wa Mpango na Bajeti

Mheshimiwa Mwenyekiti, ili kuboresha shughuli za ufuatiliaji na tathmini ya utekelezaji wa mpango na bajeti, Serikali imetoa maelekezo kwa Maafisa Masuuli. Hata hivyo, kufuatia mapungufu ya mwongozo ikiwemo kukosekana kwa vipengele vya kuwajibisha waliotenda makosa katika usimamizi na ufuatiliaji badala yake umeunda Kamati katika ngazi za Kijiji, Mkoa, Wizara na Tume ili kufanya ufuatiliaji. Kamati iliilekeza Serikali kuandaa Sera na Sheria ya Ufuatiliaji na Tathmini ifikapo 2024/25 na 2025/26 mtawalia. Kamati imebaini hadi sasa Serikali haijakamilisha Sera ya ufuatiliaji na tathmini. Kutokukamilika kwa Sera hii kutaathiri utekelezaji wa ufuatiliaji na tathmini na hivyo, kutofikia malengo yaliyokusudiwa. Aidha, Tanzania haitakuwa nchi ya kwanza Duniani kuwa na Sera pamoja

na Sheria ya Ufuatiliaji na Tathmini. Nchi za Uganda, Afrika Kusini, Mexico, Mali, Columbia na Srilanka zina mfumo huo.

Mheshimiwa Mwenyekiti, pamoja na kuwepo na idara ya tathmini na ufuatiliaji katika OR-Mipango na Uwekezaji, Kamati haioni kama idara hii inatosha kutekeleza majukumu haya na badala yake ianzishwe Mamlaka ya Tathmini na Ufuatiliaji chini ya Sheria ya Tathmini na Ufuatiliaji.

9.0. MAONI YA UJUMLA.

9.1. Kukamilisha mifumo ya Ukusanyaji wa Mapato ya Mamlaka ya Mapato Tanzania (TRA) sambamba na Ununuzi wa Midaki (Cargo Scanner) ya Kukagulia mizigo;

Mheshimiwa Mwenyekiti, ili mfumo wa usimamizi wa kodi uwe na ufanisi unatakiwa kuepusha masuala makuu ambayo ni:- moja, kuondoa ugumu wa kulipa kodi, pili ni kuepusha matumizi ya fedha tasilimu katika kulipa kodi na tatu, ni kuondoa muingiliano kati ya mlipa kodi na mkusanya kodi. Njia pekee na inayoweza kuleta matokeo ya haraka ni matumizi ya mifumo ya kisasa. Kamati inatambua kwamba Mamlaka ya Mapato imekuwa ikiendeleza ujenzi na matumizi ya mifumo kama *e-filling*, IDRA, ITAX, ETS na TANCIS. Hata hivyo, Kamati imebaini mamlaka ilihitaji shilingi Bilioni 400 kwa

ajili ya kukamilisha mifumo. Katika kipindi cha miaka mitatu (3) Serikali imekuwa haitengi Bajeti ya kutosha ili kukamilisha zoezi hilo. Hivyo, Kamati inaitaka Serikali kuhakikisha kwamba katika Mwaka wa Fedha 2025/26 suala la kukamilisha mifumo ya ukusanyaji mapato linapewa kipaumbele ili kuongeza mapato ya Serikali.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Midaki katika mipaka yetu hasa ya mizigo imekuwa ni changamoto kubwa. Pamoja na athari za kiusalama zinazoweza kujitokeza kutokana na kukosekana kwa midaki, kukosekana kwa vifaa hivyo kumesababisha Maafisa wa forodha kulazimika kukagua mizigo kwa kufungua na kuangalia hali ambayo inawakutanisha walipa kodi na kufanya majadiliano na hivyo kufungua mwanya wa kuomba rushwa. Hivyo, Kamati inataka Serikali kuhakikisha kwamba katika mwaka wa fedha 2025/26 ni lazima Serikali itenge bajeti kwa ajili ya ununuzi wa midaki ya mizigo.

9.2. Kupunguza matumizi ya Serikali yasiyo ya Lazima

Mheshimiwa Mwenyekiti, ni muda sasa Serikali imekuwa ikitanabaisha dhamira yake ya kupunguza matumizi ya Serikali yasiyo ya lazima. Hata hivyo, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba hakuna maelekezo yoyote mahususi kwa Maafisa masuuli ya kupunguza matumizi

yasiyo ya lazima. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuunda Timu chini ya Wizara ya Fedha itakayohusisha wataalamu kutoka Ofisi ya Taifa ya Ukaguzi, Tume ya Mipango na Ofisi ya Waziri Mkuu pamoja Wizara, Idara au Mamlaka yeyote kadri itakavyoonekana inafaa ili kupitia matumizi ya Serikali na kutoa mapendekezo ni matumizi yapi yanaweza kupunguzwa bila kuathiri utendaji kazi wa Serikali.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Tanzania haitakuwa nchi ya kwanza kufanya mapitio ya Matumizi ya Serikali. Nchi ya Afrika Kusini inatekeleza sera ya kupunguza matumizi ya Serikali yaani *Fiscal Consolidation* kwa muda wa miaka mitano (5) sasa.

9.3. Kufanya mapitio ya Mgawanyo wa Watumishi wa Umma na kuleta ulinganifu katika kuwagawanya;

Mheshimiwa Mwenyekiti, moja ya jambo ambalo Kamati imelibaini kuna mgawanyo usio sawa kwa watumishi wa umma. Ambapo kuna baadhi ya maeneo watumishi ni wengi ukilinganisha na maeneo mengine. Mfano, maombi mengi ya watumishi kuhama ni kutoka maeneo ya vijijini kwenda maeneo ya mijini au kutoka Wilaya za pembezoni kwenda wilaya za mijini. Ni haki ya mtumishi kuhama lakini tujiulize ni kwanini uhamisho ni kutoka maeneo ya vijijini na Wilaya za pembezoni

kuelekea mijini na si vinginevyo? Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuweka utaratibu wa mikataba pale ambapo mtumishi amepelekwa katika kituo kwa mara ya kwanza alazimike kukaa walau miaka mitatu hadi mitano kabla ya kuomba uhamisho. Aidha tathmini iliyofanyika kupitia Mfumo wa Tathmini ya Rasilimali (*HR assessment System*) itumike sasa kutawanya watumishi watumishi kulingana na mahitaji.

9.4. Serikali kupunguza gharama ya kupata Taarifa kwenye Taasisi zake

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati imechambua baadhi ya ada na tozo zinazotozwa kwa Taasisi moja ya Serikali inapoombwa taarifa kwa matumizi rasmi na Taasisi nyingine na kubaini ni kubwa. Mfano, ili kupata taarifa za Kampuni kwa ajili ya matumizi ya kiofisi kutoka Wakala wa Usajili Biashara na Leseni (*Bussiness Registration and Licencing Authority –BRELA*) inatakiwa kulipa shilingi 22,000 kwa mara moja. Kamati inaishauri Serikali kupunguza gharama hizo kwa taasisi za Serikali ili kurahisisha upatikanaji wa taarifa kwa gharama nafuu.

9.5. Serikali kuwekeza katika Kilimo cha Nazi

Mheshimiwa Mwenyekiti, Nazi ni zao la biashara nchini ambalo hulimwa na kustawi zaidi katika ukanda wa pwani ya Tanzania. Tanzania ni nchi ya kumi duniani na

ya kwanza Barani Afrika kwa uzalishaji wa nazi wa **tani 530,000** kwa mwaka ikifuatiwa na Ghana ambayo huzalisha wastani wa **tani 366,183** kwa mwaka. Hata hivyo, bado Serikali haijaweka kipaumbele katika uendelezaji wa zao hili. Minazi ina manufaa mbalimbali kama vile kuzalisha tunda la nazi, Mafuta ya kupaka na kupikia, unga lishe, kutengeneza karatasi, dawa za kuulia wadudu warukao, samani, dawa za ngozi pamoja na kutengeneza sabuni. Aidha, mafuta ya nazi kwa ajili ya kupikia yanauzwa kwa wastani wa **Shilingi 30,000** kwa lita, bei ambayo ni ya juu kuliko mafuta mengine yanayozalishwa nchini na yanayoingizwa kutoka nje ya michikichi. Hivyo zao hili likiendelezwa vizuri linaweza kuwa ni chanzo cha mapato kinachowanufaisha Watanzania wengi hasa wa ukanda wa pwani.

Mheshimiwa Mwenyekiti, Kamati inaishauri Serikali kutenga Bajeti ya kutosha katika mwaka wa fedha 2025/26 ili Taasisi ya utafiti wa kilimo Tanzania (*Tanzania Agricultural Research Institute · TARI*) ifanye utafiti wa kina wa mbegu bora ili kuimarisha kilimo cha nazi nchini. Hatua hii iende sambamba na uanzishwaji wa mashamba makubwa ya minazi katika mikoa iliyo katika ukanda wa pwani ili Tanzania inufaike kikamilifu na uzalishaji wa zao hili.

10.0.HITIMISHO

Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba nitumie fursa hii kukupongeza kwa namna unavyoiwakilisha Tanzania kwenye medani za Kimataifa ukiwa Rais wa Umoja wa Mabunge Duniani (IPU), hakika umethibitisha uwezo wako kwa Taifa na Kimataifa katika kusimamia shughuli za Kibunge. Aidha, napenda kumshukuru Mhe. Mussa Azzan Zungu, Mb na Naibu Spika kwa ushirikiano wake na Kamati katika kipindi chote cha utendaji kazi wake. Vilevile, nitumie fursa hii kumpongeza Mhe. Kassim Majaliwa Majaliwa, Mb Waziri Mkuu wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, pamoja na Mhe. Dkt. Doto Mashaka Biteko Naibu Waziri Mkuu kwa namna wanavyosimamia utendaji kazi wa Serikali.

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa namna ya kipekee naomba niwashukuru Mhe. Prof. Kitila Mkumbo, Mb Waziri wa Nchi Ofisi ya Rais Mipango na Uwekezaji, Mheshimiwa Dkt. Mwigulu Nchemba Mb, Waziri wa Fedha pamoja na Mheshimiwa Hamad Hassan Chande, Mb Naibu Waziri wa Fedha kwa ushirikiano wao na Kamati. Aidha, Kamati inampongeza Mhe. Stanslaus Nyongo, Mb na Naibu Waziri wa Ofisi ya Rais Mipango na Uwekezaji kwa kuteuliwa kuwa Naibu Waziri. Vilevile, Kamati inawashukuru Dkt. Tausi Kida, Katibu Mkuu Ofisi ya Rais Mipango na Uwekezaji, Ndg. Jenifa Omolo, Naibu Katibu Mkuu Wizara ya Fedha, Dkt Mursaly A. Milanzi, Kaimu Katibu Mtendaji wa Tume ya Mipango,

pamoja na watendaji wa Tume ya Mipango na Wizara ya fedha kwa kushirikiana na Kamati wakati wa majadiliano ya Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo ya Taifa wa mwaka 2024/25 pamoja na Mwongozo wa Uandaaji wa Mpango na Bajeti kwa mwaka wa fedha 2024/25.

Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba kuwapongeza Wajumbe wa Kamati wakiongozwa na Mhe. Twaha Ally Mpembenwe, Mb Makamu Mwenyekiti wa Kamati kwa umahiri na ushirikiano wao katika kuchambua Mpango na Mwongozo ili kuuboresha hadi kufikia hatua hii. Naomba kuwatambua Wajumbe hao kama ifuatavyo: -

1. Mhe. Oran Manase Njeza, Mb	Mwenyekiti
2. Mhe. Twaha Ally Mpembenwe, Mb	M/Mwenyekiti
3. Mhe. Shamsi Vuai Nahodha, Mb	Mjumbe
4. Mhe. Mariam Madalu Nyoka, Mb	Mjumbe
5. Mhe. Dkt. Charles Stephen Kimei, Mb	Mjumbe
6. Mhe. Josephat Sinkamba Kandege, Mb	Mjumbe
7. Mhe. Leah Jeremiah Komanya, Mb	Mjumbe
8. Mhe. Juma Hamad Omar, Mb	Mjumbe
9. Mhe. Subira Khamis Mgalu, Mb	Mjumbe
10. Mhe. Shally Josepha Raymond, Mb	Mjumbe
11. Mhe. Stella Alex Ikupa, Mb	Mjumbe
12. Mhe. Jonas William Mbunda, Mb	Mjumbe
13. Mhe. Bahati Ndingo, Mb	Mjumbe

14. Mhe. Kwagilwa Reuben Nhamanilo, Mb Mjumbe
15. Mhe. Bahati Khamis Kombo, Mb Mjumbe
16. Mhe. Vedastus Manyinyi Mathayo, Mb Mjumbe
17. Mhe. Omar Ali Omar, Mb Mjumbe
18. Mhe. Zaytun Seif Swai, Mb Mjumbe
19. Mhe. Rashid Abdallah Rashid, Mb Mjumbe
20. Mhe. Joseph Zacharius Kamonga, Mb Mjumbe

Mheshimiwa Mwenyekiti, kwa namna ya kipekee nimshukuru pia Ndg. Baraka Ildephonce Leonard Katibu wa Bunge kwa niaba ya watumishi wote, kwa kuiwezesha Kamati kutekeleza majukumu yake kikamilifu.

Mheshimiwa Mwenyekiti, naomba kuwasilisha na naunga mkono hoja.

Oran Manase Njeza,

MWENYEKITI

KAMATI YA BUNGE YA BAJETI

01 Novemba, 2024